

ŚWIATOWIT

ROCZNIK

POŚWIĘCONY ARCHEOLOGII PRZEDDZIEJOWEJ

I BADANIOM

pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej

WYDAWANY STARANIEM

ERAZMA MAJEWSKIEGO.

Tom I. — 1899.

(57 ilustracji w tekście i XI tablic).

WARSZAWA.

Skład Główny w Księgarni E. Wendego i S-ki, Krak.-Przedmieście № 9.

—
1899.

ŚWIATOWIT

ANNUAL OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
OF THE UNIVERSITY OF WARSAW

VOL. XI–XII (LII–LIII)
(2013–2014)

FASCICLE B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY.
ARCHAEOLOGY OF POLAND

WARSAW 2018

ŚWIATOWIT

ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

TOM XI-XII (LII-LIII)

(2013-2014)

FASCYKUŁ B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA
I ŚREDNIOWIECZNA.
ARCHEOLOGIA POLSKI

WARSZAWA 2018

Redaktor naczelny Wydawnictw Instytutu Archeologii UW:
Krzysztof Jakubiak

ŚWIATOWIT
ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Redaktor: Franciszek M. Stępnowski (f.stepniowski@uw.edu.pl)
Sekretarz redakcji: Andrzej Maciałowicz (amacialowicz@uw.edu.pl)
Współpraca redakcyjna: Ludwika Jończyk

Rada redakcyjna:

Włodzimierz Godlewski (Przewodniczący)
Elżbieta Jastrzębowska
Joanna Kalaga
Wojciech Nowakowski
Tadeusz Sarnowski
Tomasz Scholl
Karol Szymczak

All rights reserved
© 2018 Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN 0082-044X

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład: Jan Żabko-Potopowicz
Druk: Totem.com.pl, ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Adres redakcji: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego,
Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Contents

Spis treści

Fascykuł B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA I ŚREDNIOWIECZNA. ARCHEOLOGIA POLSKI

Fascicle B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL ARCHAEOLOGY. ARCHAEOLOGY OF POLAND

Studia i materiały

Jacek Lech

- Z DZIEJÓW BADAŃ NEOLITU W POLSCE:
ANNA KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA (1934–2011) 9
- Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (1934–2011):
From the History of Studies on the Neolithic in Poland 51

Marta Osypińska, Joanna Piątkowska-Małecka

- HODOWLA I ŁOWIECTWO WŚRÓD SPOŁECZNOŚCI
ZAMIESZKUJĄCYCH WIELOKULTUROWĄ OSADĘ W BODZI (ST. 1)..... 55
- Breeding and Hunting among the Communities Inhabiting
the Multicultural Settlement at Bodzia (Site 1)..... 85

Agnieszka Jarzec

- MATERIAŁY KULTURY ŁUŻYCKIEJ ZE STANOWISKA 4
W MAGNUSZEWIE MAŁYM, POW. MAKOWSKI 87
- Archaeological Relics of the Lusatian Culture from Site 4
in Magnuszew Mały, the Maków District 114

Przemysław Dulęba

- O POŻYTKU Z KWERENDY ARCHIWALNEJ. PRZYKŁAD ODKRYĆ
ZWIĄZANYCH Z KULTURĄ LATEŃSKĄ Z OBSZARU GÓRNEGO ŚLĄSKA 117
- On the Benefits of Archival Research. An Example of Discoveries
Related to the La Tène Culture from Upper Silesia 135

Ростислав Терпиловский, Геннадий Жаров

ДРУЖИННЫЙ МОГИЛЬНИК ПОЗДНЕГО ПРЕДРИМСКОГО ВРЕМЕНИ НА СЕЙМЕ.....	137
WARRIOR CEMETERY FROM THE LATE PRE-ROMAN PERIOD ON THE RIVER SEYM	150
Cmentarzysko wojowników z młodszego okresu przedrzymskiego nad rzeką Sejm.....	155

Iwona Kowalczyk-Mizerakowska

BOGATY GRÓB WOJOWNIKA Z SANDOMIERZA-KRAKÓWKI W KONTEKŚCIE ŚWIĘTOKRZYSKIEGO CENTRUM HUTNICZEGO	157
Rich Warrior's Grave from Sandomierz-Krakówka Considered in the Context of the Świętokrzyskie Metallurgic Centre	171

Agata Chilińska-Früboes

PRZEDWOJENNE ZNALEZISKA RZYMSKICH ZAPINEK KABŁĄKOWYCH DATOWANYCH NA WCZESNY OKRES WPŁYWÓW RZYMSKICH Z OBSZARU KULTURY DOLLKEIM-KOVROVO	173
Pre-war Finds of Imported Roman Bow Brooches Dated to the Early Roman Period Found at the Area of the Dollkeim-Kovrovo Culture	202

Joanna Piątkowska-Małecka, Teresa Tomek

SSAKI I PTAKI W GOSPODARCE LUDNOŚCI ZAMIESZKUJĄCEJ WCZESNOŚREDNIOWIECZNY ZESPÓŁ OSADNICZY W KULCZYNI-KOLONII (ST. 8), POW. WŁODAWSKI	205
Mammals and Birds in the Economy of the Inhabitants of the Early Medieval Settlement Complex in Kulczyn-Kolonia (Site 8), the Włodawa District	221

Róża Paszkowska

WSTĘPNE WYNIKI ANALIZY ARCHEOZOOLOGICZNEJ ZABYTKÓW Z KOŚCI I POROŻA Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO RADOMIA, STANOWISKA 1 I 2	223
Preliminary Results of an Archaeozoological Analysis of Artefacts Made of Bone and Antlers from Early Medieval Radom, Sites 1 and 2.....	241

Jerzy Sikora, Piotr Kittel, Piotr Wroniecki

W POSZUKIWANIU MILENIJNEGO MIRAŻU. NOWE BADANIA GRODZISKA W ROZPRZY (POW. PIOTRKOWSKI, WOJ. ŁÓDZKIE)	243
In Search of a Millennial Mirage. New Investigation of the Stronghold in Rozprza (Piotrków District, Łódzkie Voivodeship)	269

Sławomir Wadył

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE KLAMRY HACZYKOWATE Z ZIEM PRUSKICH. KLAMRY DO PASA, BŁYSTKI CZY ZAPINKI?.....	271
Belt Buckles, Fishing Lures, or Brooches? Early Medieval Hook Buckles from Prussia	284

Andrzej Buko

- NAJSTARSZA FAZA REZYDENCJI DANIELA ROMANOWICZA
NA GÓRZE KATEDRALNEJ W CHEŁMIE: PYTANIA I HIPOTEZY 285
- The Oldest Phase of the Daniel Romanovich's Residence
on the Cathedral Hill in Chełm: Questions and Hypotheses 301

Dominik Chudzik

- MUROWANA ARCHITEKTURA SAKRALNA ZIEMI HALICKIEJ
OD XIII DO POCZĄTKU XIV WIEKU 303
- Brick-Built Sacred Architecture in the Halych Land since the 13th until the Early 14th Century 325

Anna Kubica-Grygiel

- PÓŹNOŚREDNIOWIECZNE SZCZĄTKI LUDZKIE ODKRYTE
W OBRĘBIE KOŚCIOŁA I KLASZTORU OO. DOMINIKANÓW W KRAKOWIE..... 327
- Late Medieval Human Remains Discovered
within the Dominican Church and Monastery in Kraków..... 337

Wydarzenia

Monika Rekowska

- UROCZYSTOŚĆ W KOZIENICACH KU CZCI PROFESORA TOMASZA MIKOCKIEGO 341

Kronika wykopalisk

Paweł Szymański

- CZERWONY DWÓR, ST. XXI, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE.
BADANIA W LATACH 2013–2014 349
- Czerwony Dwór, Site XXI, the Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014 357

Artur Brzońska, Magdalena Nowakowska

- W POSZUKIWANIU ŚLADÓW WALK PARTYZANCKICH POWOJENNEGO PODZIEMIA
NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO („ŻOŁNIERZY WYKLĘTYCH”). BADANIA PODWODNE
JEZIORA BROŻANE NA TERENIE PUSZCZY AUGUSTOWSKIEJ W 2013 ROKU 359
- Searching for Traces of Guerrilla Warfare of the Post-War Anti-Communist Underground (‘Cursed Soldiers’).
Underwater Exploration of the Brożane Lake in the Augustów Primeval Forest in 2013..... 363

Adam Cieśliński, Andrzej Kasprzak, Zbigniew Stasiak

- NOWY ŁOWICZ, ST. 2, WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014 365
- Nowy Łowicz, Fst. 2, Woiwodschaft Westpommern. Ausgrabungen 2013–2014 371

Władysława Roszyk

PETRYKOZY, ST. 3, WOJ. MAZOWIECKIE. BADANIA W ROKU 2014.....	375
Petrykozy, Site 3, the Mazowieckie Voivodeship. Excavations in 2014	379

Karolina Blusiewicz

PUCK (DZIAŁKA NR 148/1), WOJ. POMORSKIE. BADANIA W ROKU 2014	381
Puck (Plot no. 148/1), the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2014	386

Michał Starski

PUCK, STARY RYNEK 13 I 14, WOJ. POMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	389
Puck, 13 and 14 Stary Rynek Street, the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014	395

JERZY SIKORA, PIOTR KITTEL, PIOTR WRONIECKI

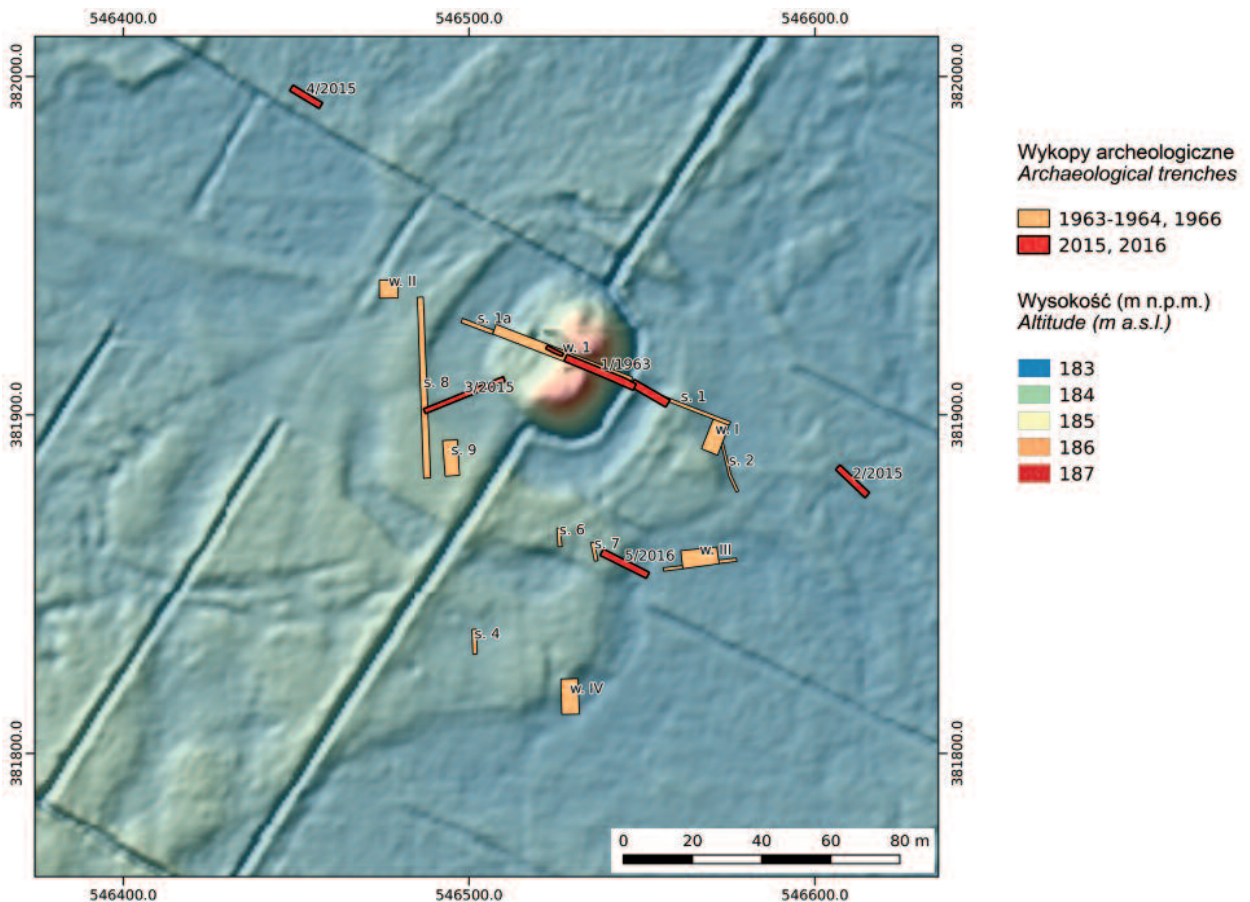
W POSZUKIWANIU MILENIJNEGO MIRAŻU. NOWE BADANIA GRODZISKA W ROZPRZY (POW. PIOTRKOWSKI, WOJ. ŁÓDZKIE)

Keywords: Early Middle Ages, ring-fort, motte-and-bailey, dendrochronology, radiocarbon dating

Wprowadzenie

Grodzisko w Rozprzy (gm. Rozprza, pow. piotrkowski, woj. łódzkie, AZP 76-54/13) położone jest w dnie doliny Luciąży, dopływu Pilicy, należącego do zlewni Wisły. Obecny stan zachowania obiektu to efekt zniszczeń, jakich dokonano tutaj w latach 40. XX wieku, kiedy to ówczesny właściciel okolicznego terenu, Karol Buchalski, dokonał niwelacji połowy nasypu grodziska, zaś pozyskany w ten sposób materiał ziemny wykorzystał do zasypania obniżień terenowych w okolicy (CHMIEŁOWSKA 1966: 250–251). W najlepszym stanie zachowała się wschodnia część nasypu, położona administracyjnie na terenie przynależnym do

wsi Łochyńsko. Ma on formę kopca na planie, w przybliżeniu, półkola. Dobrze widoczne w morfologii są zarysy pierwotnego zasięgu zachodniej części nasypu, położonego na gruntach „rozpierskich” oraz przyległego obniżenia do okolicznej fosy, o szerokości dochodzącej do 21 m (Ryc. 1, 2). Od zewnątrz fosę ogranicza wał o wysokości względnej, mierzonej do współczesnego poziomu wypełnienia fosy, dochodzącej do 70 cm. Opisanie struktury zajmującej powierzchnię wyniesienia w centralnej części dna doliny Luciąży, o wysokości względnej około 0,5 m, które ma charakter ostańca terasy plenivistuliańskiej (GOŹDZIK 1982; KITTEL, SIKORA, WRONIECKI 2015). Otoczenie nasypu stożka grodziska wykorzystywane jest obecnie jako łąki i pastwiska lub stanowi nieużytki. Całość założenia przecięta została rowem melioracyjnym o przebiegu zbliżonym do osi SW-NE, rozdzielającym grunty Rozprzy i Łochyńska.

Ryc. 1. Rozprza. Lokalizacja wykopów archeologicznych na podkładzie cieniowanego Numerycznego Modelu Terenu z pomiarów ALS (wyk. J. Sikora).

Fig. 1. Rozprza. Location of archaeological trenches superimposed on Digital Terrain Model derived from ALS data.

Grodzisko w Rozprze znane jest archeologom przynajmniej od początków XX w., kiedy to badania powierzchniowe prowadzili tutaj M. Wawrzeniecki, R. Jakimowicz, M. Drewko, J. Antoniewicz i J. Kamińska (CHMIELOWSKA 1966: 251). Ostatnia z wymienionych, w swoim zestawieniu „Grodów wczesnośredniowiecznych Polski środkowej...” uznała obiekt za grodzisko stożkowate (KAMIŃSKA 1953: 99). Badania wykopaliskowe stanowiska przeprowadziła w latach 1963–1964 i 1966 A. Chmielowska z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (CHMIELOWSKA 1966; 1982). Sama badaczka, wspominając okoliczności podjęcia badań, pisała: *Z inicjatywą podjęcia tych badań wystąpiło Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Piotrkowie, mając na uwadze przypadające na 1965 r. 900-lecie istnienia Rozpry* (CHMIELOWSKA 1966: 249). Za czesurę rocznicową uznano pierwszą wzmiankę dotyczącą miejscowości w tzw. *Falsyfikacie Mogileńskim*, gdzie w spisie środkowopolskich grodów zobowiązanych do płacenia danin dla opactwa w Mogilnie pojawia się nazwa *Rospir* (KODEKS... IV, nr 3). Rocznicą 900-lecia istnienia Rozpry była rzeczywiście hucznie obchodzona w roku 1965, łącznie z uroczystym pochodem w strojach historycznych, stosownymi inscenizacjami, wystąpieniami przedstawicieli władz, a nawet drewnianą „rekonstrukcją” grodu i pamiątkowym kamieniem z tablicą informacyjną, ustawionym na terenie grodziska. Wykonana z mosiądzu tablica rychło zaginęła, pozostawiając zarastający krzewami kamień – samotnego świadka rocznicy. Naszym zdaniem związek prac archeologicznych realizowanych w ramach obchodów rocznicowych oraz kontekst prowadzonych ówczesnie badań nad „tysiącleciem państwa polskiego” nie pozostały bez wpływu na interpretację materiałów i uzyskanych wyników badań.

Wyniki badań z lat 60. XX wieku

W podsumowaniu wyników przeprowadzonych badań A. Chmielowska (1982: 161) uznała, że tytułowy obiekt powstał w szerokich ramach między VI a IX w., a reliktem tej fazy osadniczej była warstwa *spalenizny, z charakterystycznym kopulastym wyniesieniem na jej skraju*. Miała ona być śladem najstarszego założenia grodowego o średnicy około 25 m, szerokości „wału” od 2,5 do 3 m i średnicy majdanu 18–20 m. Wysokość tego „wału” musiałaby więc wynosić zaledwie kilkadziesiąt cm (!).

W drugiej fazie, datowanej na IX w., gród miał być odbudowany po wcześniejszej *totalnej katastrofie*, której efektem była opisana wyżej warstwa *spalenizny*. Wzniesiono tutaj drewniano-ziemny wał, o szerokości około 7 m, *wzmocniony dwoma ukośnie ułożonymi stosami belek leżących wzdłuż wału* (CHMIELOWSKA 1982: 161). Potwierdzeniem datowania tej fazy miał być znaleziony na *zewnątrznym stoku wału* czekan w typie wielkomorawskiej *bradaticy* (CHMIELOWSKA 1966: 254; 1982: 162; SIKORA 2009: 51; także KOTOWICZ 2014: 113).

Z panowaniem piastowskim powiązano budowę trzeciej fazy założenia, co sugeruje, iż wzniesiona winna być w drugiej połowie X w., zaś zasadniczy okres tej fazy funkcjonowania grodu wydatowany został na XII–XIII w. Wał miał być powiększony na szczycie o skrzynie wypełnione kamieniami oraz o dodatkowe drewniane przedwale, dzięki czemu osiągnął szerokość około 11 m. Na zewnątrz wału wykopano fosę o szerokości 12 m i zewnętrzny *wał zaporowy*, szerokości około 8 m (CHMIELOWSKA 1982: 163).

W ostatniej fazie, trwającej od połowy XIII do drugiej połowy XIV w., miało dojść do dalszej rozbudowy umocnień, a może nawet *nadano mu formę stożkowatą* (CHMIELOWSKA 1982: 190). Wokół reliktyw grodziska odkryto ślady osad otwartych, rozmieszczone na tzw. kępach (w rzeczywistości – wyniesieniach powierzchni jednego, rozległego ostańca terasowego). Wyróżniono wówczas łącznie cztery takie wyniesienia ze śladami osadnictwa, wiązanych z okresem użytkowania grodziska w fazach od drugiej do czwartej (CHMIELOWSKA 1982: 164–168).

Wyniki badań archeologicznych skonfrontowane zostały z wymową źródeł pisanych, które wskazują na istotne znaczenie ośrodka we wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej. Oprócz wspomnianej już wzmianki w *Falsyfikacie Mogileńskim* (dyskusja na temat tego źródła, w tym jego chronologii, zreferowana została ostatnio, por. DOBOSZ 2002: 91–92), podobną przywołano w tzw. *Bulli Gnieźnieńskiej* z 1136 r., której fragment wymieniający grody (*castella*) Polski środkowej, interpretowany jest często jako lista ośrodków administracyjnych monarchii (CHMIELOWSKA 1966: 249; por. S. ZAJĄCZKOWSKI 1951: 15–16; LALIK 1967: 15, 19; ROSIN 1970: 281–282; SIKORA 2009: 26). W przypadku Rozpry dopiero późniejsze, XIII i XIV-wieczne źródła wymieniają kasztelanów rozpierskich (S. ZAJĄCZKOWSKI, S.M. ZAJĄCZKOWSKI 1970: 73–74; pobieżne omówienie w CHMIELOWSKA 1966: 249–250; 1982: 182–185).

Badania archeologiczne pozwoliły więc na udokumentowanie źródłami materialnymi informacji wywiedzionych ze źródeł pisanych. Zgodnie z kanonem badań okresu milenijnego potwierdzone zostało nie tylko funkcjonowanie ważnego ośrodka o znaczeniu lokalnym, w okresie oświetlonym źródłami pisany, ale także dowodzone jego wczesnej chronologii, odnoszonej do IX w., a może nawet wcześniejszego okresu. Takie wnioskowanie odpowiadało dominującemu wówczas paradygmatowi, zakładającemu odległe, „plemienne” początki ośrodków, które pełniły istotne funkcje w ramach państwa Piastów. Choć sama Badaczka zdawała sobie sprawę z małych rozmiarów rekonstruowanego obiektu obronnego, który przez cały okres funkcjonowania miał zachować średnicę majdanu około 18 m, a więc posiadał niewielką „powierzchnię użytkową”, to podkreślała jednocześnie znaczną skalę obwarowań w tzw. 3. fazie istnienia (związanej z okresem piastowskim). Jej wyrazem miał być *stosunkowo potężny system obronny*, osiągający ok. 30 m szerokości (CHMIELOWSKA 1982: 187). Podkreślała przy

Ryc. 2. Rozprza. Zdjęcie z drona (fot. P. Wroniecki): 1 – zachowany fragment stożkowego nasypu grodziska; 2 – fosa pierwsza; 3 – wał dookolny; 4 – fosa druga; 5 – obszar ostańca terasy plenivistuliańskiej zajęty przez osadnictwo (podgrodzie?).

Fig. 2. Rozprza. Photograph taken by a drone: 1 – preserved fragment of the conical embankment of the stronghold; 2 – first moat; 3 – surrounding rampart; 4 – second moat; 5 – part of the Plenivistulan outlier taken by the settlement (adjoining the stronghold?).

tym istotny militarny charakter obiektu, nawiązując w ten sposób zapewne do głównego punktu odniesienia dla łódzkich archeologów tego okresu, którym były wyniki badań w Tumie pod Łęczycą. Przypomnieć należy bowiem, że to właśnie w badaniach tumskich wykuwały się naukowe kadry łódzkich archeologów wczesnego średniowiecza (NADOLSKI 1966: 14) i to właśnie tutaj dokonano istotnej rewizji starszych koncepcji. Badania tumskie wykluczyły bowiem tezę, jakoby wczesnośredniowieczne grodziska stanowiły protomiasta. To właśnie w ich trakcie ukuto termin „osady miejskiej typu rozproszonego”, gdzie gród stanowił militarno-administracyjny ośrodek większego kompleksu osadniczego, nie zaś miasto samo w sobie (NADOLSKI 1966: 17–18). Bez wątpienia Rozprza reprezentować miała ten sam schemat: niewielkiego, silnie umocnionego ośrodka militarnego, otoczonego przez otwarte osady. Znacznie późniejsze prace, m.in. J. Piekalskiego (1999), rzeczywiście pozwoliły sfalsyfikować poglądy utożsamiające grody z ośrodkami miejskimi. Pełniły one centralną funkcję w policentrycznych układach urbanistycznych, co zdaje się potwierdzać słuszność koncepcji badacza Tumu oraz Rozprzy (por. uwagi w URBAŃCZYK 2015: 147–166).

Choć badania przeprowadzone w Rozprzy w latach 60. XX w. nie były wpisane w oficjalny program badań nad początkami państwa polskiego, to zarówno chronologiczna zbieżność, jak i zastosowane metody, a nawet osiągnięte wyniki, doskonale wpisują się w obraz archeologii milenijnej, ze wszystkimi jej spektakularnymi osiągnięciami, ale także słabościami (KURNATOWSKA 1997; 2000).

Wyniki badań A. Chmielowskiej były referowane i akceptowane w literaturze przedmiotu (KAMIŃSKA 1971; CHMIELOWSKA, MAROSIK 1989). J. Sikora (2005: 37–38; 2009: 49) poddał w wątpliwość istnienie grodu rozpierckiego już w pierwszej, wyróżnionej przez A. Chmielowską fazie, sugerując istnienie w tym czasie raczej osady otwartej. Zwracał także uwagę na fakt występowania w nasypie wału tzw. drugiej fazy fragmentów naczyń o zaawansowanej technologii, w całości obtaczanych, które nie mogą być w Polsce Centralnej datowane na okres przed pierwszą połową X w. Sugerował więc konieczność rewizji chronologii i odniesienia tej fazy raczej do drugiej połowy X w. Ostatni zaś etap rozbudowy umocnień (faza czwarta) odnosił do XIV w.

Badania w latach 2013–2016

Możliwość ponowienia terenowych badań archeologicznych w Rozprzy pojawiła się w 2013 r., wraz z realizacją programu nieinwazyjnych badań grodzisk Polskiej Centralnej (SIKORA, KITTEL, WRONIECKI 2015a; 2015b; ANDRZEJEWSKI, SIKORA 2017; SIKORA, KITTEL 2017a). Przeprowadzono wówczas kompleksowe rozpoznanie otoczenia grodziska za pomocą prospekcji magnetycznej oraz elektrooporowej, a także zdjęć lotniczych, rozpoznania geochemicznego uproszczoną, połową metodą fosforową oraz dokładnych archeologicznych badań powierzchniowych. Dodatkowo wykonano pomiary geodezyjne, tworząc plan warstwiczny, zaś wyniki wszystkich badań zintegrowano w środowisku GIS. Ważnym elementem badań było rozpoznanie geomorfologiczne oraz powierzchniowej budowy geologicznej za pomocą gęstego sondowania. Wyniki badań zostały już opublikowane (KITTEL, SIKORA, WRONIECKI 2015; 2018; SIKORA, KITTEL, WRONIECKI 2015a: 267–272; 2015b; 2017; SIKORA, KITTEL 2017a), ale warto tutaj przytoczyć kilka najważniejszych ustaleń:

1. Zreinterpretowano opisywaną przez A. Chmielowską (1966; 1982) topografię otoczenia grodziska. Nie potwierdzono istnienia izolowanych „kęp”, które miały być podstawą dla osadnictwa otwartego. Ustalono natomiast, że grodzisko wzniesiono na jednym, rozległym ostańcu terasowym. Część „kęp” opisywanych przez A. Chmielowską stanowiła wyższe fragmenty powierzchni ostańca terasowego.
2. Zidentyfikowano układ przestrzenny obiektu, opisany już na wstępie, uzupełniony jednak o nieznaną A. Chmielowskiej dodatkową fosę południową. Ustalono, że łączna rozległość założenia wynosiła około 1,3 ha. Niewielki gródek, w postaci zachowanego częściowo kopulastego nasypu, stanowił tylko fragment większego, wieloczołowego założenia.
3. Obiekt wydatowano zarówno na podstawie starszych badań A. Chmielowskiej (1966; 1982), jak i nowo przeprowadzonych badań powierzchniowych, w trakcie których zidentyfikowano głównie materiał o cechach wczesnośredniowiecznych (106 fragmentów naczyń ceramicznych).
4. Zweryfikowano szereg ustaleń A. Chmielowskiej. M.in. udało się wykluczyć, by struktury, które odsłonięto w latach 60. XX wieku w wykopie 8, były relikdami drogi. Wykop ten położony był wzdłuż wału dookólnego i uznać je należy raczej za elementy związane z tą konstrukcją obronną. Relikt zinterpretowany natomiast jako pozostałość drogi, a ściślej grobli, zidentyfikowano na zdjęciach lotniczych i w badaniach geofizycznych w innym miejscu, na zachód od grodziska.

Wyniki badań nieinwazyjnych okazały się na tyle obiecujące, że podjęto decyzję o przystąpieniu do programu interdyscyplinarnego, który objąłby zarówno archeologiczne badania obiektu (w tym z zakresu archeologii środowiskowej), jak i szczegółową paleośrodowiskową analizę

otoczenia grodziska. W efekcie prac zrealizowanych w latach 2014–2016 poczyniono szereg ustaleń, które nakazują znaczącą rewizję obrazu uzyskanego w trakcie badań milenijnych.

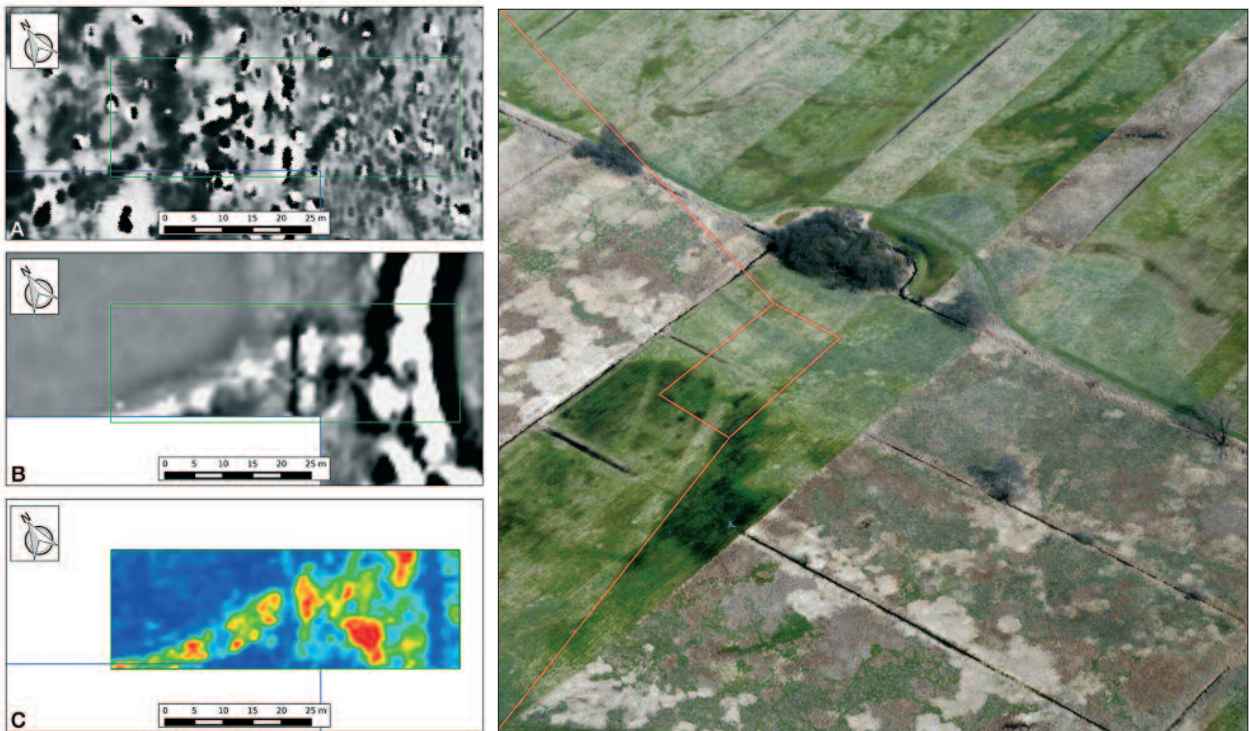
W trakcie prac rozszerzono znacząco zakres badań geofizycznych (Ryc. 3, 4). Łącznie metodą magnetyczną (z zastosowaniem gradiometru) przebadano obszar o powierzchni 7,3 ha, zaś metodą elektrooporową – około 2,1 ha. Dodatkowo, na powierzchni 1250 m², wykonano serię równoległych profili georadarowych z zastosowaniem 400 MHz ekranowanej anteny, które zwiualizowano w postaci wielokolorowych tzw. cięć czasowych/*time slices* (Ryc. 4). Serie zdjęć lotniczych, wykonanych w dwóch nalotach samolotowych w 2013 r. oraz podczas licznych sesji z użyciem wielowirnikowego drona w latach 2015–2017 (Ryc. 2), pozwoliły na rekonstrukcję przestrzenną stanowiska i jego otoczenia. Ich wyniki są empirycznym przykładem stosowania i możliwości interpretowania danych nieinwazyjnych w podmokłym krajobrazie doliny rzecznej. Tego typu tło naturalne jest uznawane za niekorzystne dla powstawania wyróżników roślinnych, jak i rejestracji obiektów archeologicznych w zobrazowaniach geofizycznych (DAVID, LINFORD, LINFORD 2008: 2, 14, tab. 3, 16). Badania w Rozprzy ukazują, że te opinie wymagają rewizji. W programie intensywnie wykorzystywano także dane pochodzące z lotniczego skanowania laserowego z powietrza (ALS – Airborne Laser Scanning), wykonane w ramach programu ISOK (Informatyczny System Osłony Kraju przed zagrożeniami).

W latach 2015–2016 wyeksplorowano wykopy:

- wykop 1, o wymiarach 2,5×12 m, wytyczony w obrębie fosy grodziska od wschodu, celem rozpoznania nawarstwień wypełnienia fosy oraz wewnętrznego stoku dookólnego wału. Przy okazji zweryfikowano także lokalizację sondażu 1 z 1963 r.
- wykop 2, o wymiarach 2×12 m, zlokalizowany w obrębie paleokoryta zidentyfikowanego podczas badań magnetycznych i na zdjęciach lotniczych, położonego na wschód od grodziska. Celem badania było pozyskanie danych paleośrodowiskowych.
- wykop 3, który miał wymiary 1,5×25 m. Przecinał fosę na południowy zachód od nasypu grodziska. Celem prac było: uzyskanie pełnego przekroju fosy wraz z jej wypełnieniem, szczegółowa identyfikacja struktur i nawarstwień wewnętrznego stoku fosy z konstrukcjami „przedwala”, znanego z badań A. Chmielowskiej (1966: 253–254; 1982: 161–162, ryc. 2), oraz rozpoznanie wewnętrznego stoku fosy. W wykopie tym pobrano rdzenie osadów o nienaruszonej strukturze do badań paleośrodowiskowych.
- wykop 4, o wymiarach 2×10 m, zlokalizowany w obrębie paleokoryta zidentyfikowanego w trakcie badań geofizycznych oraz odwiertów geologicznych na zachód od grodziska. Jego celem było pozyskanie rdzeni osadów o nienaruszonej strukturze do rekonstrukcji paleośrodowiskowych.

Ryc. 3. Rozprza. Wizualizacja wyników badań geofizycznych na podkładzie Numerycznego Modelu Terenu z pomiarów ALS: 1 – prospekcja magnetyczna (WB, -1 do 1 nT); 2 – prospekcja elektrooporowa (WB, 90–160 ohm/m). Legenda: A – zasięg prospekcji magnetycznej; B – zasięg prospekcji elektrooporowej; C – zasięg prospekcji georadarowej (oprac. J. Sikora, P. Wroniecki).
Fig. 3. Rozprza. Visualisation of the results of the geophysical surveys superimposed on Digital Terrain Model derived from the ALS data: 1 – magnetic prospecting (WB, -1 to 1 nT); 2 – electrical resistance survey (WB, 90–160 ohm/m). Key to the symbols: A – range of the magnetic prospecting; B – range of the electrical resistance survey; C – range of the geo-penetrating radar (GPR) survey.

Ryc. 4. Rozprza. Wizualizacja wyników badań geofizycznych w rejonie domniemanej bramy. Zasięg badań odzwierciedlony na zdjęciu lotniczym wykonanym przez W. Stępnia w 2013 r. (oprac. J. Sikora, P. Wroniecki): A – prospekcja magnetyczna (-1nT/biały do 1 nT/czarny, skala ważona w 256 odcieniach szarości); B – prospekcja elektrooporowa (90/czarny–160/biały ohm/m, skala liniowa w 256 odcieniach szarości); C – badania georadarowe (ciąćcie czasowe 5–7 ns, skala wielobarwna względnej siły odbicia fali).

Fig. 4. Rozprza. Visualisation of the results of the geophysical surveys near the supposed gate. The range of the survey as reflected by the aerial photograph taken by W. Stępień in 2013; A – magnetic prospection (-1nT/white to 1 nT/black, the weighted scale in 256 shades of grey); B – electrical resistance survey (90/black–160/white ohm/m, the linear scale in 256 shades of grey); C – survey with the ground-penetrating radar (time slices of 5–7 ns, the multi-colour scale of the relative strength of wave reflection).

- wykop 5, o wymiarach 2×10 m, zlokalizowano w obrębie paleokoryta, zidentyfikowanego w efekcie prospekcji geofizycznej, odwiertów geologicznych oraz na zdjęciach lotniczych, na południowy wschód od reliktyw nasypu grodziska. W wykopie badano układy stratygraficzne zalegające na powierzchni ostańca terasy oraz w wypełnisku paleokoryta.
- wykop 6, o wymiarach 1,2×4,7 m, wytyczono na zachód od odsłoniętej w 2015 r. partii wykopu 1/1963, częściowo obejmując centralną część dawnego wykopu A. Chmielowskiej, częściowo zaś ingerując w nienaruszone w 1963 r. poziomy stratygraficzne. Jego celem było odsłonięcie warstwy 273b i pobranie próbek do analiz specjalistycznych (por. SIKORA I IN. w druku).

Dodatkowo zdecydowano się na ponowne odsłonięcie wykopu 1/1963, który przecinał nasyp grodziska na linii wschód-zachód (Ryc. 5, 6). Odkryto wyłącznie wschodnią część wykopu, o wymiarach 3×27 m, w rejonie, gdzie zachowały się relikty wałów oraz wewnętrznego stoku fosy. O ile poprzednio opisane jednostki eksplorowano ręcznie, w całości przesiewając/przeplukując treść nawarstwień, w tym przypadku wykop odsłaniano minikoparką, usuwając zasypisko z 1963 roku. Po odsłonięciu wykopu zadokumentowano jego północną ścianę z przekrojem

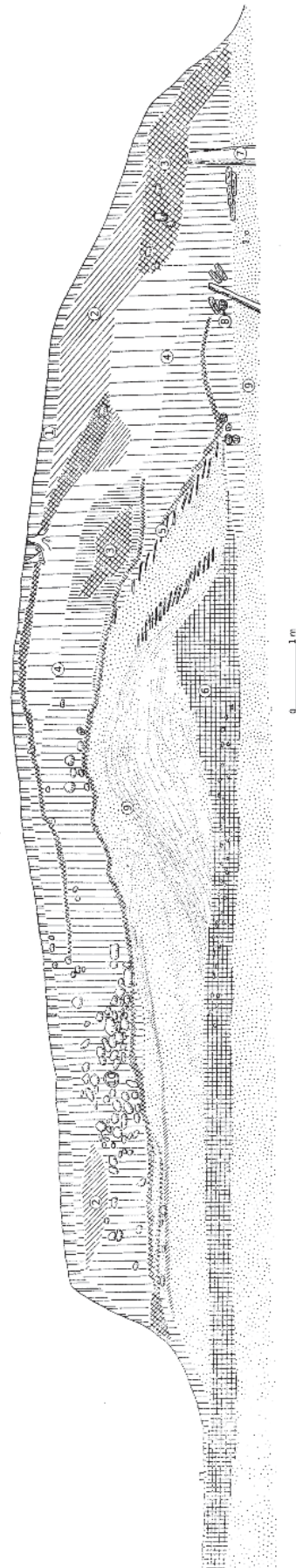
wielofazowego wału oraz dokończono eksplorację nawarstwień fosy, pozostawionych w trakcie badań z 1963 r. Było to możliwe dzięki wyjątkowo suchemu sezonowi w 2015 r. oraz zastosowaniu spalinowej pompy wodnej. Wyeksplorowano także treść nawarstwień pozostawionych w stopniach, które były wynikiem specyficznej, schodkowej metody eksploracji wału w latach 60. XX w. Miała ona zapobiegać osuwaniu się dość luźnych, piaszczystych nawarstwień. Dzięki temu możliwe było pozyskanie materiału zabytkowego z kluczowych nawarstwień, w tym opisywanej przez A. Chmielowską (1966: 252–253; 1982: 161) warstwy *spalenizny*, którą – jak się okazało – stanowił silnie próchniczny piasek z węglami drzewnymi i domieszkami częściowo zwęglonych makroskopowych szczątków roślinnych (inf. ustna A. Mueller-Bieniek, Instytut Botaniki im. W. Szafera Polskiej Akademii Nauk; por. SIKORA I IN. w druku). Równocześnie podjęto decyzję o zadokumentowaniu oczyszczonej wschodniej ściany rowu melioracyjnego, przecinającego całe stanowisko na linii SW-NE. Pozwoliło to na uzyskanie przekroju nawarstwień na powierzchni całego ostańca terasowego, na odcinku około 120 m, występują relikty średniowiecznego osadnictwa, oraz na pozyskanie materiału ruchomego z nienaruszonych nawarstwień. Podczas badań stosowana była dokumentacja

fotogrametryczna z użyciem oprogramowania Agisoft Photoscan, oparta o pomiary tachymetryczne i GPS RTK. Pozwoliło to na uzyskanie dobrej jakości obiektywnej fotodokumentacji (SIKORA, KITTEL 2018). Zasadniczo stosowana była eksploracja warstw mechanicznych o miąższości 5 lub 10 cm, w ramach których wyróżniane były warstwy naturalne, co miało szczególne znaczenie podczas eksploatacji silnie nawodnionych, organicznych nawarstwień fosi oraz paleokoryt. Warstwy suche starano się eksplorować zgodnie z przebiegiem warstw naturalnych. Całość urobku, w ramach warstw naturalnych, a następnie mechanicznych, poddawana była przesiewaniu lub przepłukiwaniu, w zależności od charakteru nawarstwień, na sitach o wymiarach oczek 4×4 mm. W ramach badań na całym stanowisku i we wszystkich wykopach zastosowano ciągłą numerację odkrywanych struktur, konstrukcji i warstw, które otrzymywały kolejne numery jednostek stratygraficznych (j.s.). Ich wzajemne relacje stratygraficzne określone były w terenie i kodowane w ramach macierzy Harris'a (1989).

W trakcie badań, na dużą skalę zastosowano metody niezależnego datowania bezwzględne. W przypadku fragmentów drewna pochodzących z konstrukcji „przed-wała” oraz wypełnienia fosi zastosowano metodę dendrochronologiczną. Dotychczas wykonano ponad 70 datowań radiowęglowych, zarówno metodą scyntylicyjną, jak i akceleratorową (AMS), osadów i szczątków organicznych pochodzących z wypełnienia fos, paleokoryt oraz z warstw kulturowych. Zarówno datowania dendrochronologiczne, jak i radiowęglowe przeprowadzone zostały przez M. Krąpca w Laboratorium Datowań Bezwzględnych Cianowice (symbol MKL). Wyniki prac zostały już częściowo opublikowane (SIKORA, KITTEL 2017a; SIKORA, KITTEL, WRONIECKI 2017; KITTEL, SIKORA, WRONIECKI 2018; KITTEL I IN. 2018; SIKORA I IN. w druku). Niektóre analizy specjalistyczne pozyskanych artefaktów i ekofaktów nadal trwają, jednak już na obecnym etapie realizacji projektu można mówić o zaskakujących nowych interpretacjach wyników badań w stosunku do ugruntowanych w literaturze poglądów z okresu milenijnego (por. SIKORA I IN. w druku).

Wyniki badań

Przeprowadzone archeologiczne badania wykopaliskowe oraz zastosowanie metod archeologii środowiskowej pozwoliły na istotne uzupełnienie oraz częściową reinterpretację wyników badań nie tylko z lat 60. XX w., ale także uzyskanych w ramach kompleksowych prac nieinwazyjnych z 2013 r. Przypomnijmy, że opierając się na analizach A. Chmielowskiej oraz na frekwencji wczesnośredniowiecznego materiału zabytkowego zalegającego na powierzchni, a także wynikach datowań radiowęglowych próbek pozyskanych z dna fosi ręczną sondą geologiczną, uznaliśmy w 2013 r., że widoczny w terenie i dokumentacji z badań geofizycznych wielocłonowy układ warowni ma metrykę zasadniczo wczesnośredniowieczną (SIKORA, KITTEL, WRONIECKI 2015a: 271–272; 2017: 175–176;

Ryc. 5. Rozprza, wykop 1/1963. Rysunek przekroju przez pozostałości wału i nasypu *motte* wg A. Chmielowskiej (CHMIEŁOWSKA 1982: ryc. 3, poziome odbicie zwierciadlane ilustracji; oprac. J. Sikora).

Fig. 5. Rozprza, trench 1/1963. Drawing of the cross-section of the rampart and motte remains according to A. Chmielowska.

KITTEL, SIKORA, WRONIECKI 2015; SIKORA, KITTEL 2017a). Podtrzymywaliśmy też opinię o wczesnej, zapewne IX-wiecznej chronologii najstarszej fazy warowni. Rzeczywistość okazała się zgoła inna.

Uzyskany po odsłonięciu zasypiska z lat 60. XX w. przekrój przez wał zasadniczo odpowiada sytuacji udokumentowanej przez A. Chmielowską (1982: ryc. 2) (Ryc. 5, 6). Odnotowano jednak pewne różnice, które bez wątplenia były wynikiem niedokładnej dokumentacji polowej z lat 60. XX w. Jednocześnie konieczne są istotne korekty w zakresie charakterystyki i interpretacji odsłoniętych nawarstwień. Dodatkowe trudności w obserwacji przebiegu warstw wynikały z bioturbacji związanych z działalnością dzikich zwierząt, które częściowo zaburzyły średniowieczne układy stratygraficzne.

Analiza przekroju zadokumentowanego w 2015 r. zmusza do odmiennej interpretacji nawarstwień związanych przez A. Chmielowską z czwartą fazą funkcjonowania założenia. Przede wszystkim nie zidentyfikowano *plaszczu glinianego* zalegającego od zewnątrz wału. Prawdopodobnie terminem tym określona została jednostka stratygraficzna, której nadaliśmy numer 258, a którą w rzeczywistości stanowi piasek próchniczny z domieszką gliny, ale także drobnymi fragmentami węgla drzewnych i przepalanej polepy. Warstwę tę skłonni jesteśmy uznać raczej za wynik erozji nasypu i przemieszczania materiału pochodzącego z tej erozji po jego stoku. Wzmiankowane przez A. Chmielowską (1982: 163–164) liczne kamienie zalegające w szczytowej partii nasypu mogą rzeczywiście stanowić pozostałość jakiejś konstrukcji obronnej, jednak ich związek z trzecią fazą, co sugerowano, jest raczej wątpliwy. Kamienie te zalegają w nawarstwieńcach (j.s. 257, 304, 305), które mogą też być interpretowane jako wypełnisko nieregularnej jamy. Natomiast kamienie zalegające na wewnętrznym stoku obecnego nasypu, znajdują się w obrębie wyraźnie widocznego wkopu i towarzyszą im znacznej wielkości bryły przepalanej polepy, fragmenty spalonych elementów drewnianych, a nawet bryłki i przewarstwienia zawierające domieszki węglanów wapnia (zaprawy wapiennej?) (j.s. 317). Sytuacja ta wskazuje, że mamy raczej do czynienia z efektem rozbiórki budynku, zapewne podwaliny pod drewniany, może tynkowany (?) obiekt usytuowany na zasypianym już majdanie grodu, tj. na nasypie stożka. Jeżeli rzeczywiście pierwotny gród pierścieniowy przekształcono w stożkowy nasyp, to położenie tego reliktu sugeruje, że możemy mieć do czynienia z pozostałością dworu na kopcu, najpewniej w postaci drewnianej, względnie szachulcowej, wieży.

Odmienne prezentuje się także charakter reliktyw związanych przez A. Chmielowską z trzecią fazą funkcjonowania umocnień. Stanowią je warstwy piaszczyste, z których część (j.s. 261) uznać należy bez wątplenia za efekt erozji (rozmywania przez spłukiwanie linijskie) wału. Więcej wątpliwości sprawia interpretacja nasypów (j.s. 267, 268, 269) przykrytych stosunkowo cienkimi poziomami piasków próchnicznych (j.s. 263) i gliny (j.s. 262). Według A. Chmielowskiej (1982: 161) nawarstwienia te miały

tworzyć nasyp drugiej fazy rozbudowy wału. Tymczasem mamy tutaj najprawdopodobniej do czynienia z utworami stokowymi, związanymi z destrukcją istniejącego wcześniej wału (należy do nich włączyć również j.s. 261). Mniej prawdopodobne wydaje się, że są to nasypy związane z poszerzeniem wału. W wynikach badań z lat 60. XX w. opisywano obecność 15-centymetrowej warstwy gliny jako rodzaj licowania. Tymczasem poziom ten (j.s. 262) w rzeczywistości ma zróżnicowaną miąższość, od kilku zaledwie milimetrów, po 15, a nawet 20 cm. Są to bowiem bryły gliny, noszące niekiedy ślady obmazywania palcami. Fragmenty te uległy jednak najprawdopodobniej redepozycji. Należy dodać, że analogiczne (zwłaszcza do j.s. 267 i 269) utwory stokowe występują także na wewnętrznym stoku wału – są to j.s. 338 (laminowane deluwia tworzące listwę u podstawy wału), 336 (mięszce piaski z domieszkami próchnicznymi, związane z osypywaniem nasypu wału), 337, 310 i 309.

Wydzielona przez A. Chmielowską druga faza rozbudowy konstrukcji wału może być bez wątplenia podzielona na dwa etapy. Pierwotnym bowiem licem tej konstrukcji nie była warstwa gliny (opisana w 2015 r. jako j.s. 262), a poziom, który zinterpretowano w okresie milenijnym jako ukośnie ułożony stos *balek leżących wzdłuż biegu wału* (CHMIELOWSKA 1982: 161). Badaczka widziała w tych strukturach *konstrukcję dachówkową* utworzoną z krótkich, nieprzekraczających pół metra długości bierwion. Tymczasem omawiany relik (opisany obecnie jako j.s. 270) z pewnością nie jest pozostałością zmineralizowanych i/lub spalonych fragmentów drewna. Warstwę tę stanowią bowiem bryły o przekrojach zbliżonych do zdeformowanych prostokątów, trójkątów lub trapezów, uformowane z silnie próchnicznych piasków różnoziarnistych z domieszką węgla drzewnych i pojedynczych makroskopowych szczątków roślinnych oraz fitolitów mchu, roślin łąkowych, trzcin i zbóż, a także panczerzyki okrzemek. Zawartość ta typowa jest dla siedlisk łąkowych i ściółki leśnej, wilgotnych, ale nie bagiennych (SIKORA I IN. w druku). Mamy tu do czynienia z relikami kostek darni wraz ze stropową warstwą poziomu próchnicznego gleby, którymi licowane były stoki wału, zarówno stok zewnętrzny (j.s. 270), jak i wewnętrzny (j.s. 339). Relikty takich „błoczków darni” były doskonale czytelne podczas eksplorowania pozostawionych w 1963 r. stopni stabilizujących ścianę wykopu. Pierwotnego licowania wału kostkami darni dowodzą także nieznaczne, podepozycyjne deformacje błoczków, polegające na mikroskalowym splezywaniu ich krawędzi, znajdujących się na powierzchni stoku wału.

Jądro wału w tej fazie stanowił piaszczysty nasyp, z wyraźnie czytelnymi przewarstwieniami ciemniejszego, próchnicznego piasku oraz brunatnego piasku żelazowanego. Nasyp ten (j.s. 273a, 272, 271) bez wątplenia powstał w efekcie kopania rowów fosy i sukcesywnej redepozycji starszych nawarstwień, na które składały się: pradziejowa lub wczesnośredniowieczna (?) gleba kopalna oraz ciemnoszary poziom próchniczny, zawierający liczne wczesnośredniowieczne artefakty i ekofakty. Ten mięszszy poziom

Ryc. 6. Rozprza, przekrój przez nasyp grodziska. Ortofotografia ściany północnej wykopu (oprac. J. Sikora).

Fig. 6. Rozprza, cross-section of the stronghold's embankment. An orthophotograph of the northern wall of the trench.

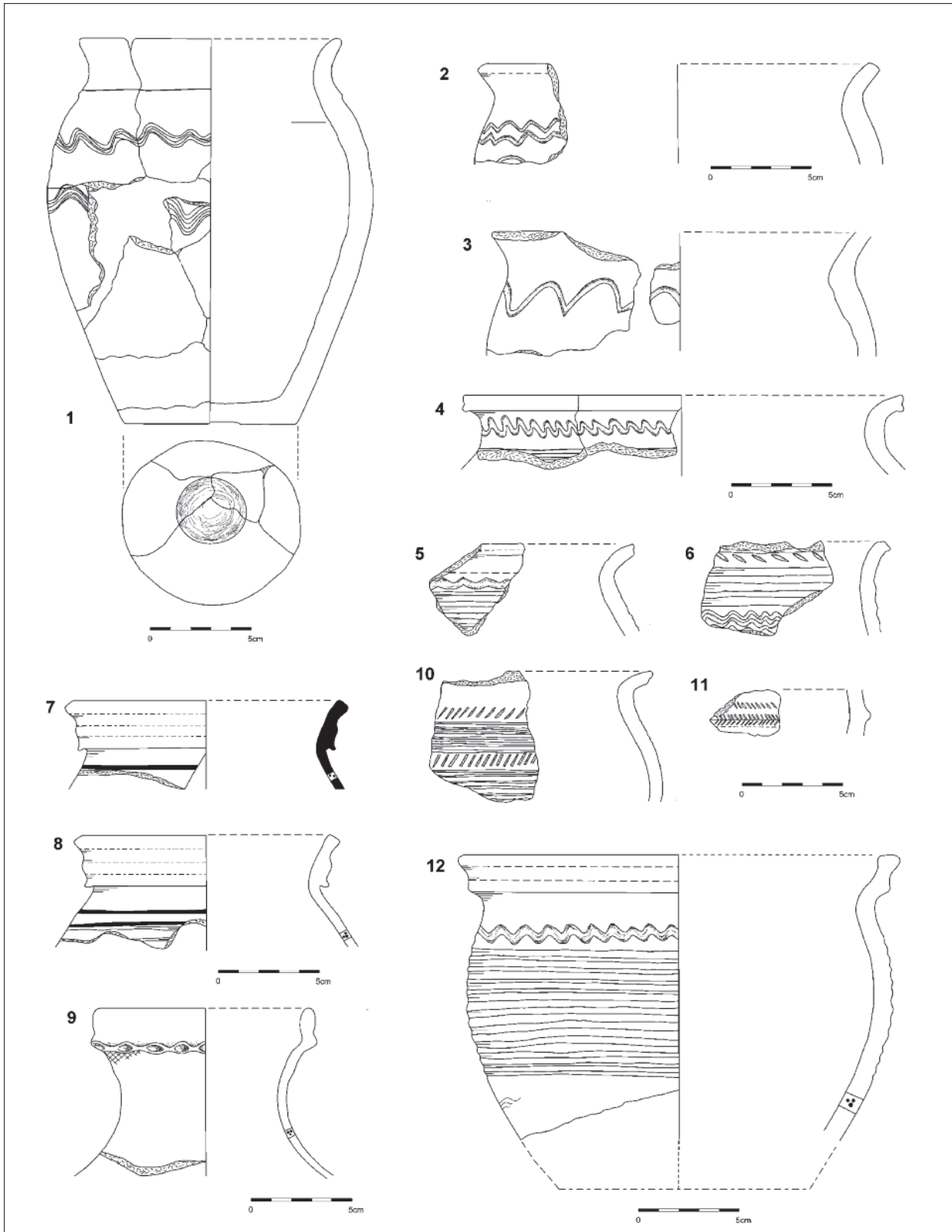
próchniczny ma charakter wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej o cechach, które pozwalają na określenie go – znanym z literatury anglojęzycznej – określeniem *dark earth* (SIKORA I IN. w druku). W jądrze wału omawianej fazy zidentyfikowano odwróconą i nieco zaburzoną (miejskami przemieszaną) sekwencję trzech pierwotnych (tj. sprzed budowy wału) warstw przypowierzchniowych, odpowiadających następującym jednostkom stratygraficznym: ciemnoszarym piaskom próchnicznym (j.s. 273), brunatnemu piaskowi słabopróchnicznemu (gleba kopalna – j.s. 342 i 274) oraz jasnożółtemu, różnoziarnistemu piaskowi podłoża budującego ostaniec terasowy. Redeponowane warstwy, tworzące jądro wału, cechują się zarazem typową dla nasypów plamistą strukturą, z zachowaniem jednak cech warstwowania współkształtne do powierzchni wznoszonego wału. Dobrze czytelne są struktury powstające w trakcie grawitacyjnego osuwania się luźnych nawarstwień sukcesywnie tworzonego nasypu wału. Nasyp na całej szerokości nakrywa wspomnianą ciemnoszarą wczesnośredniowieczną warstwę kulturową (j.s. 273), o miąższości dochodzącej do 0,5 m. Zdaniem A. Chmielowskiej (1982: 161, 186) miała ona stanowić poziom związany z najstarszą fazą funkcjonowania grodu, datowaną bardzo wcześnie, bo między VI a IX w. Charakter zbioru ceramicznego pozyskanego z tej warstwy wyklucza jednak możliwość tak wczesnego datowania. W poziomie tym zalegały bowiem zarówno fragmenty naczyń zdobionych i niezdobionych, obtaczanych wyłącznie w górnej partii, jak i wykonanych w bardziej zaawansowanej technice, tj. całkowicie obtaczanych, oraz zdobionych charakterystycznym motywem dookólnych żłobków (Ryc. 7). Analiza tego zbioru nie pozwala datować go wcześniej niż na drugą połowę X w. lub wręcz na początek XI stulecia.

Dla nawarstwień tych wykonano szereg datowań radiowęglowych (metodą AMS) wyselekcjonowanych makroszczątków roślinnych. Pochodzące ze stropu warstwy 273b pojedyncze ziarno pszenicy (*Triticum aestivum/spelta*) dostarczyło kalibrowanej daty 690–872 AD z prawdopodobieństwem 68,2% lub 659–962 AD z prawdopodobieństwem 95,4% (D-AMS 015984, 1236±71 BP). Ze stropu warstwy 273a pochodzą 4 ziarna prosa (*Panicum miliaecum*), których datowanie po kalibracji można zamknąć w przedziale 677–868 AD z prawdopodobieństwem 68,2% oraz 649–968 AD z prawdopodobieństwem 95,4% (D-AMS 015983, 1250±80 BP). Z warstwy 272a, czyli z nasypu jądra wału, pozyskano datę radiowęglową z przepalonych szpilek drzewa iglastego, zawierającą się w kalibrowanym przedziale 770–941 AD z prawdopodobieństwem 68,2% i 690–975 AD z prawdopodobieństwem 95,4% (MKL-3505A, 1185±55 BP). Ponadto z warstwy 372, która stanowiła wypełnisko niewielkiej jamy (j.s. 373) odsłoniętej w wykopie 6, zalegającej poniżej j.s. 273b, pozyskano dwie daty radiowęglowe z węgla drzewnych: MKL-3155 (770±90 BP), którą po kalibracji należy odnosić do przedziału 1159–1380 AD (prawdopodobieństwo 68,2%) lub 1040–1393 AD (prawdopodobieństwo 95,4%) oraz

MKL-3156 (1570±70), która daje kalibrowany przedział 415–559 AD (prawdopodobieństwo 68,2%) lub 343–630 AD (prawdopodobieństwo 95,4%). Przy czym pierwsza z dat, odnosząca się do XI–XIV w., może dotyczyć materiału przemieszczonego w wyniku bioturbacji. W tej części stanowiska notowano bowiem szczególnie liczne nory zwierzęce. Druga zaś najpewniej wiąże się z materiałem rezydualnym, wtórnie zalegającym w wypełnisku jamy. Zaznaczyć należy, że w stropie tegoż wypełniska zalegał materiał ceramiczny całkowicie analogiczny do obserwowanego w j.s. 273b. Omawiane dwie daty nie wnoszą więc istotnych nowych danych do chronologii obiektu.

Warstwa brunatnego piasku, słabopróchnicznego i żaźelazonego (j.s. 274), o miąższości 10–20 cm, zalegająca poniżej j.s. 273b, nie została zadokumentowana podczas badań z lat 60. XX w. Stanowi ona relikty poziomu próchnicznego gleby kopalnej z cechami wtórnego iluwialnego wymycia związków żelaza. Jest jednocześnie najstarszym archeologicznym poziomem kulturowym udokumentowanym na stanowisku. Zawierał on nieliczny materiał zabytkowy (narzędzie krzemienne i fragment poroża ze śladami obróbki). Poniżej tej warstwy zanotowano obecność niewielkich zagłębień – jam. Z warstwy tej pochodzi fragment węgla drzewnego, dla którego uzyskano datę radiowęglową (D-AMS 015985, 1402±71 BP) zawierającą się po kalibracji w przedziale 568–679 AD (prawdopodobieństwo 68,2%) lub 433–770 AD (prawdopodobieństwo 95,4%).

Towarzyszącą wałowi od zewnątrz fosę rozpoznano w wykopach 1 i 3 oraz częściowo w ponownie odsłoniętym wykopie 1/1963, a także w oczyszczonym rowie melioracyjnym (w odcinkach R0, RN4, RN5) (Ryc. 6, 8–11). Stropową partię jej wypełniska tworzyły j.s.: 139, 140, 141, 145, 147, 149, zawierające silnie rozdrobniony materiał ceramiczny, który można datować w dość szerokich ramach, pomiędzy XI a XIII w. Dopiero pod nimi zalegały poziomy mułków organicznych (j.s. 148) oraz torfu (215), gytii (227) i ilastych mułków organicznych (250), z licznymi fragmentami drewna, głównie ścinki, gałęzi i fragmentów dranic, a także późnośredniowieczny ruchomy materiał zabytkowy. Fosa w wykopie 3 miała szerokość około 21 m, zaś w wykopach 1/1963 i 1 – około 17 m. Jej przekrój był trapezowaty, z przegłębieniem od strony wewnętrznej, a głębokość sięgała od około 0,5 do 1,3 m (jest to łączna miąższość nawarstwień organicznych). Na stoku wewnętrznym fosy we wszystkich wykopach wystąpiły relikty drewnianych konstrukcji, określanych przez A. Chmielowską (1982: 162–163) jako *przeduale* (Ryc. 9, 10, 11:B). Były to dwa dość nieregularne rzędy pionowych, zaostzonych i wbitych w podłoże pali dębowych, o średnicach 10–20 cm, tworzących rodzaj palisady. Za nimi znajdowały się poziome belki i dranice dębowe, w wykopie 3 zalegające w dwóch poziomach. Pomiędzy belkami odkrywano materiał ceramiczny jednoznacznie wskazujący na późnośredniowieczną chronologię nawarstwień. Koreponduje ona w pełni z datami dendrochronologicznymi uzyskanymi dla

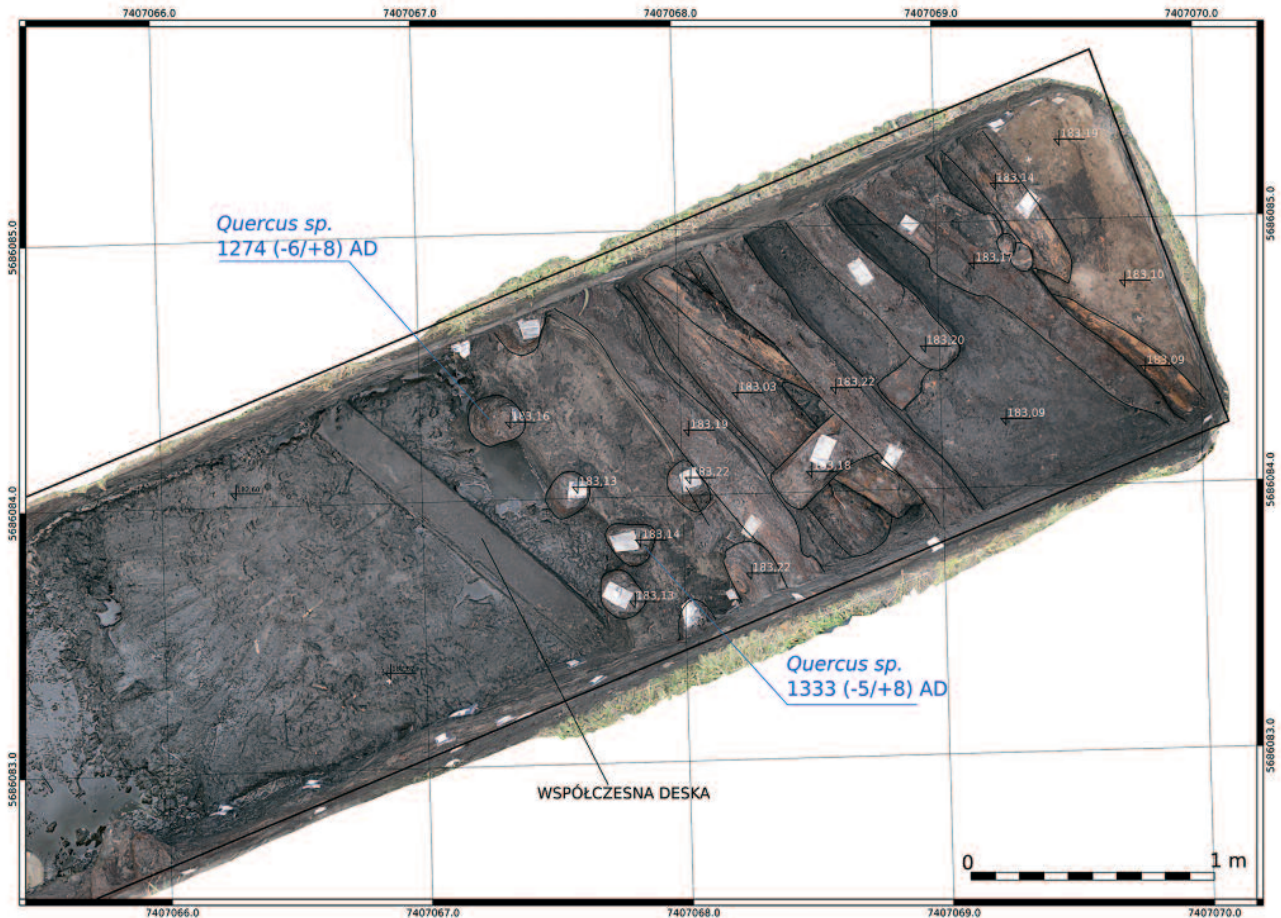

Ryc. 7. Rozprza. Wybór ceramiki naczyniowej (rys. A. Nierychlewska): 1 – wykop 6/2016 (j.s. 273b/372); 2 – wykop 1/1963 (j.s. 272); 3 – wykop 1/1963 (j.s. 273b); 4 – wykop 1/1963 (j.s. 273b); 5, 6 – rów melioracyjny (j.s. 218); 7 – wykop 5/2016 (j.s. 383); 8 – wykop 5/2016 (j.s. 387); 9 – wykop 2/2015 (j.s. 68); 10, 11 – rów melioracyjny (j.s. 218/219); 12 – wykop 1/1963 (j.s. 216).

Fig. 7. Rozprza. Selection of pottery sherds: 1 – trench 6/2016 (j.s. [stratigraphic unit] 273b/272); 2 – trench 1/1963 (j.s. 272); 3 – trench 1/1963 (j.s. 273b); 4 – trench 1/1963 (j.s. 273b); 5, 6 – drainage ditch (j.s. 218); 7 – trench 5/2016 (j.s. 383); 8 – trench 5/2016 (j.s. 387); 9 – trench 2/2015 (j.s. 68); 10, 11 – drainage ditch (j.s. 218/219); 12 – trench 1/1963 (j.s. 216).

Ryc. 8. Rozprza, wykop 3/2015. Ortofotomapa ściany południowo-wschodniej wykopu, przekrój fosi pierwszej (oprac. J. Sikora).
 Fig. 8. Rozprza, trench 3/2015. An orthophotomap of the south-eastern wall of the trench, the cross-section of the first moat.

Ryc. 9. Rozprza, wykop 3/2015. Ortofotomapa północno-wschodniej części wykopu z konstrukcjami tzw. przedwala (oprac. J. Sikora).

Fig. 9. Rozprza, trench 3/2015. An orthophotomap of the north-eastern part of the trench with the structures of the so-called outer embankment of the rampart.

wzmiankowanych pali. Dla próbek z wykopu 1/1963 uzyskano daty mieszczące się w przedziale 1309–1333 (-5/+8) AD. Pojedyncza data 1245 AD wskazywać może na wykorzystanie wtórnika do wzniesienia owej konstrukcji. W tym rejonie zanotowano ponadto obecność ukośnych pali, skierowanych na zewnątrz. Jeden z tych pali został wydatowany dendrochronologicznie na rok 1581 (-6/+8) AD. Ponieważ data ta całkowicie odbiegała od wszelkich przewidywań, zdecydowano się na jej weryfikację metodą radiowęglową. Uzyskano datę konwencjonalną 430 ± 50 BP (MKL-2891), która po kalibracji z 95,4% prawdopodobieństwem wskazała na przedziały 1410–1525 i 1557–1633 AD, co uwiarygodniło datowanie dendrochronologiczne. W wykopie 3 odkryto pozostałości analogicznej konstrukcji, dla której uzyskano daty dendrochronologiczne mieszczące się w zakresie od 1274 (-6/+8) do 1333 (-5/+8) AD.

Bezpośrednio u podnóża konstrukcji dochodziło, szczególnie intensywnie w początkach funkcjonowania fosy, do akumulacji osadów stokowych, wykształconych w formie skośnie zalegających lamin piasków różnoziarnistych i piasków z mulkami organicznymi oraz mulków

organicznych (j.s. 155, 156, 246, 247, 241, 252, 255, 256). Strefa proksymalna tych utworów znajduje się pomiędzy belkami konstrukcji. Akumulacja serii następowała w warunkach okresowo silnych przepływów, o czym świadczy grube uziarnienie i słabe wysortowanie lamin piaszczystych. Omawiane osady mają charakter deluwii, nie można jednak wykluczyć udziału w ich akumulacji wód pochodzących z wycieków tworzących się na stokach fosy. Procesy dostawy materiału mineralnego ze stoku fosy zachodziły w całym okresie jej funkcjonowania, czego dowodzi wzrastające zapiaszczenie osadów organicznych wypełnienia fosy w tej strefie.

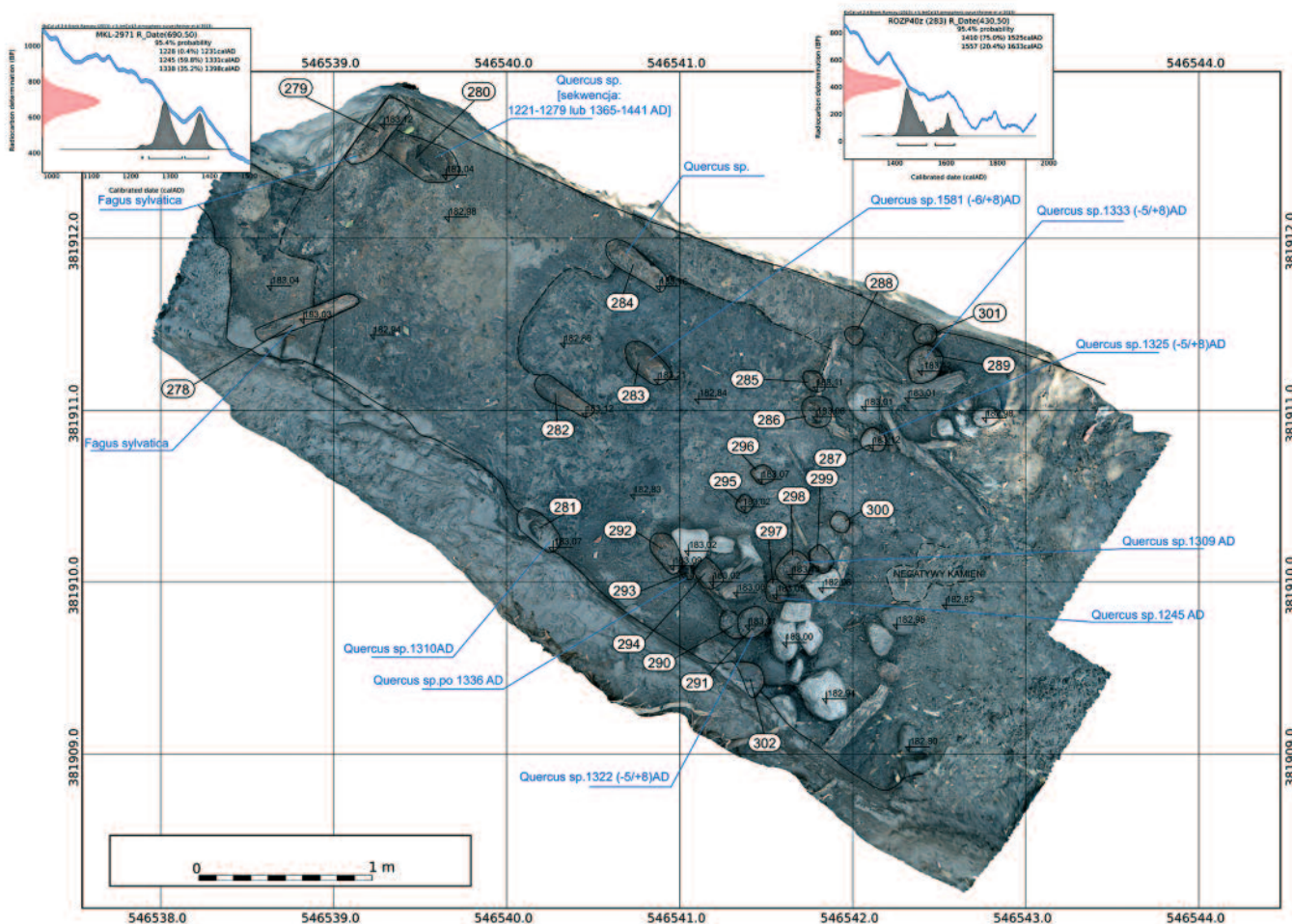
Na zewnątrz od konstrukcji przedwala, w wypełnisku fosy w wykopie 3, zarejestrowano liczne duże fragmenty drewna, gałęzie, a także korzenie. Jeden z fragmentów, zalegających w samym spągu wypełnienia fosy wydatowano dendrochronologicznie na 1329 r. Liczne fragmenty drewna zalegające w wykopie 1, w warstwach (j.s.) 4, 7 (mulki organiczne – miejscami zapiaszczone wypełnienia fosy) i 16 (mulki organiczne przemieszane z piaskami – podłoże w spągu fosy), także uzyskały datowania dendrochronologiczne, przypadające głównie na XIV wiek (Tab. 1).

Tabela 1. Datowania dendrochronologiczne fragmentów drewna z wykopu 1 (oprac. M. Krąpiec).
Table 1. Dendrochronological dating of wood fragments from trench 1.

Kod laboratoryjny	Jednostka stratygraficzna	Gatunek	Liczba słoїв	Datowanie sekwencji	Data ścięcia drzewa AD
ROZP 22	4	Fraxinus sp.	50	1283–1332	po 1339
ROZP 23	4	Fraxinus sp.	50	1283–1332	po 1332
ROZP 7	7	Quercus sp.	41	1292–1332	po 1339
ROZP 8	7	Quercus sp.	39	1303–1342	po 1348
ROZP 9	7	Quercus sp.	69	1241–1309	po 1316
ROZP 10	7	Quercus sp.	132	1181–1312	1312
ROZP 16	16	Quercus sp.	36	1256–1291	po 1298

Jedynie w wykopie 1, w rejonie zewnętrznego stołu fosy, stwierdzono obecność słabo zachowanych pionowych palików o średnicy około 4–7 cm, które mogły stanowić rodzaj wzmocnienia konstrukcji stołu (Ryc. 11:A). Podobnych śladów nie zaobserwowano w wykopie 3, ani w przekroju fosy w odczyszczonych partiach rowu melioracyjnego.

Dla nawarstwień zalegających w fosie wykonano ponadto serie datowań radiowęglowych, które pozwoliły na skonstruowanie modeli wiek – głębokość, ukazujących proces jej stopniowego wypełniania, głównie osadami biogenicznymi (KITTEL, SIKORA, WRONIECKI 2018: 570–571; KITTEL I IN. 2018), co było kluczowe dla zrozumienia procesów paleoekologicznych, jakie zachodziły

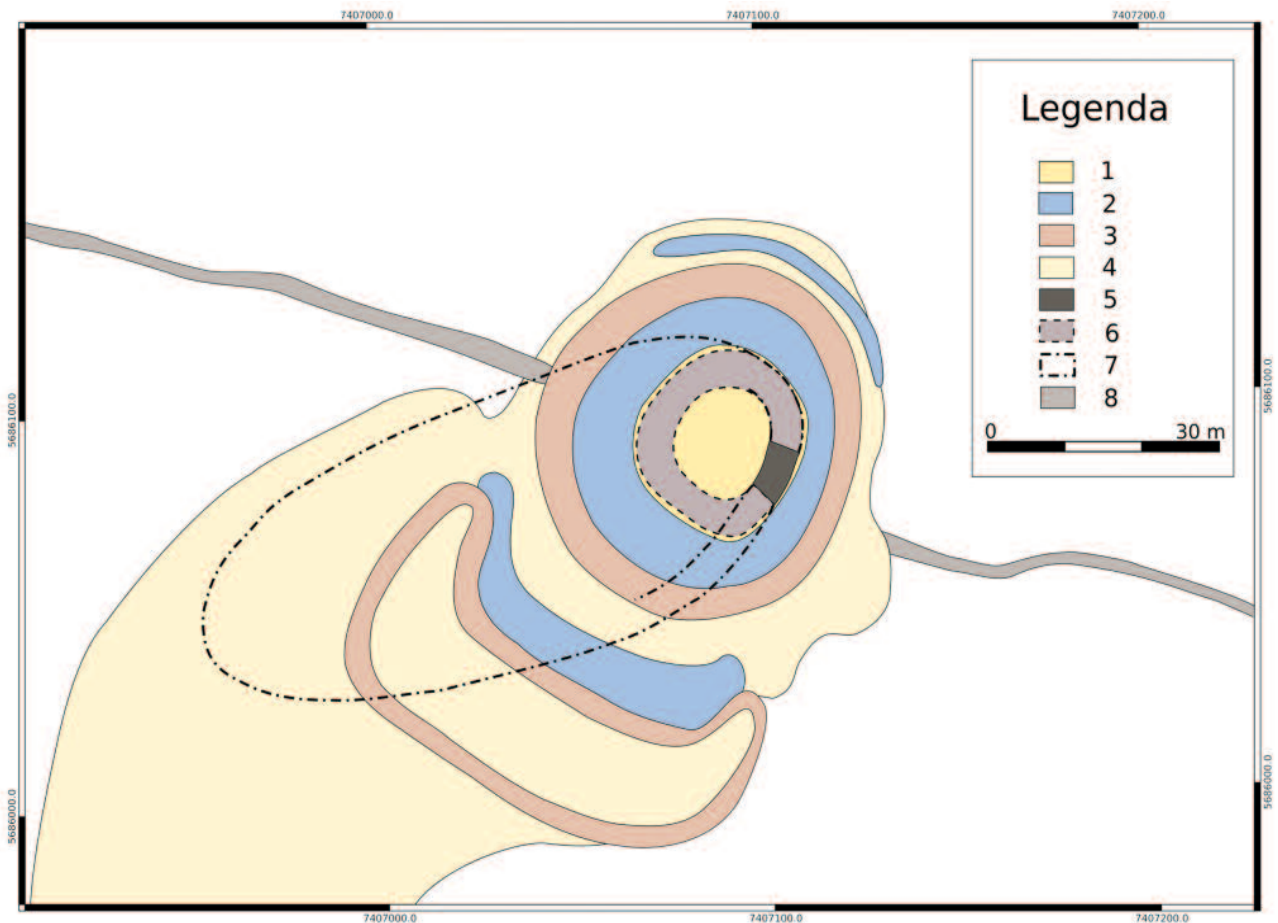
Ryc. 10. Rozprza, wykop 1/1963. Ortofotografia planu wykopu z relikami drewnianymi tzw. przedwala (oprac. J. Sikora).

Fig. 10. Rozprza, trench 1/1963. An orthophotograph of the plan of the trench with wooden relics of the so-called outer embankment of the rampart.

Ryc. 11. Rozprza. A – drewniane relikty wewnętrznego stoku dookólnego wału widoczne we wschodniej części wykopu 1/2015; B – północno-wschodnia część wykopu 3/2015 ze spagowym poziomem konstrukcji drewnianych przedwala (fot. J. Sikora).

Fig. 11. Rozprza. A – wooden relics of the inner slope of the surrounding rampart as visible in the eastern part of the trench 1/2015; B – the north-eastern part of the trench 3/2015 with the bottom level of the wooden structures adjoining the rampart.

Ryc. 12. Rozprza. Schemat rozplanowania grodu: 1 – nasyp stożka fazy XIV-w.; 2 – fosy fazy XIV-w.; 3 – wały i domniemane wały fazy XIV-w.; 4 – obszar ostańca terasy zajętej przez osadnictwo; 5 – rozpoznany fragment wału fazy wczesnośredniowiecznej; 6 – rozplanowanie grodu w fazie wczesnośredniowiecznej wg A. Chmielowskiej (1982); 7 – alternatywna możliwość przebiegu wału grodu w fazie wczesnośredniowiecznej (XI–XII w.); 8 – domniemana droga (rys. J. Sikora).

Fig. 12. Rozprza. Spatial arrangement of the stronghold: 1 – conical embankment of the 14th-cent. phase; 2 – moats of the 14th-cent. phase; 3 – confirmed and supposed ramparts of the 14th-cent. phase; 4 – area of the terrace remnants occupied by settlement; 5 – investigated fragment of the early medieval rampart; 6 – spatial arrangement of the stronghold in the early medieval phase acc. to A. Chmielowska (1982); 7 – alternative potential course of the rampart of the stronghold in the early medieval phase (11th–12th cent.); 8 – supposed road.

w rejonie grodziska (KITTEL I IN. 2018). Daty radiowęglowe, wykonane metodą scyntylacyjną, uzyskane początkowo dla spągowych nawarstwień fosy (j.s. 250 – szare mułki), były zaskakująco wczesne w porównaniu z datami dendrochronologicznymi oraz z datowaniem archeologicznym i odnosiły się do VII–X w. (MKL-2955, 1190±60 BP i MKL-2843, 1280±50 BP). W tej sytuacji zdecydowano się na datowanie metodą AMS wyselekcjonowanych makroskopowych szczątków roślinnych (*Rumex sp.* 2 – okwiaty, *Chenopodium rubrum*, *Urtica dioica* i fragmenty liści). Dostarczyły one kalibrowanej daty, zawierającej się w przedziale 1259–1380 AD (z prawdopodobieństwem 68,2%) lub 1221–1389 AD (z prawdopodobieństwem 95,4%) (D-AMS 016324, 715±43 BP), co w pełni odpowiadało wynikom analiz dendrochronologicznych (KITTEL I IN. 2018).

Otoczający fosę od zewnątrz niewielki wał, w świetle dotychczasowych badań postrzegać należy jako konstrukcję o charakterze nasypu ziemnego. Na jego stokach

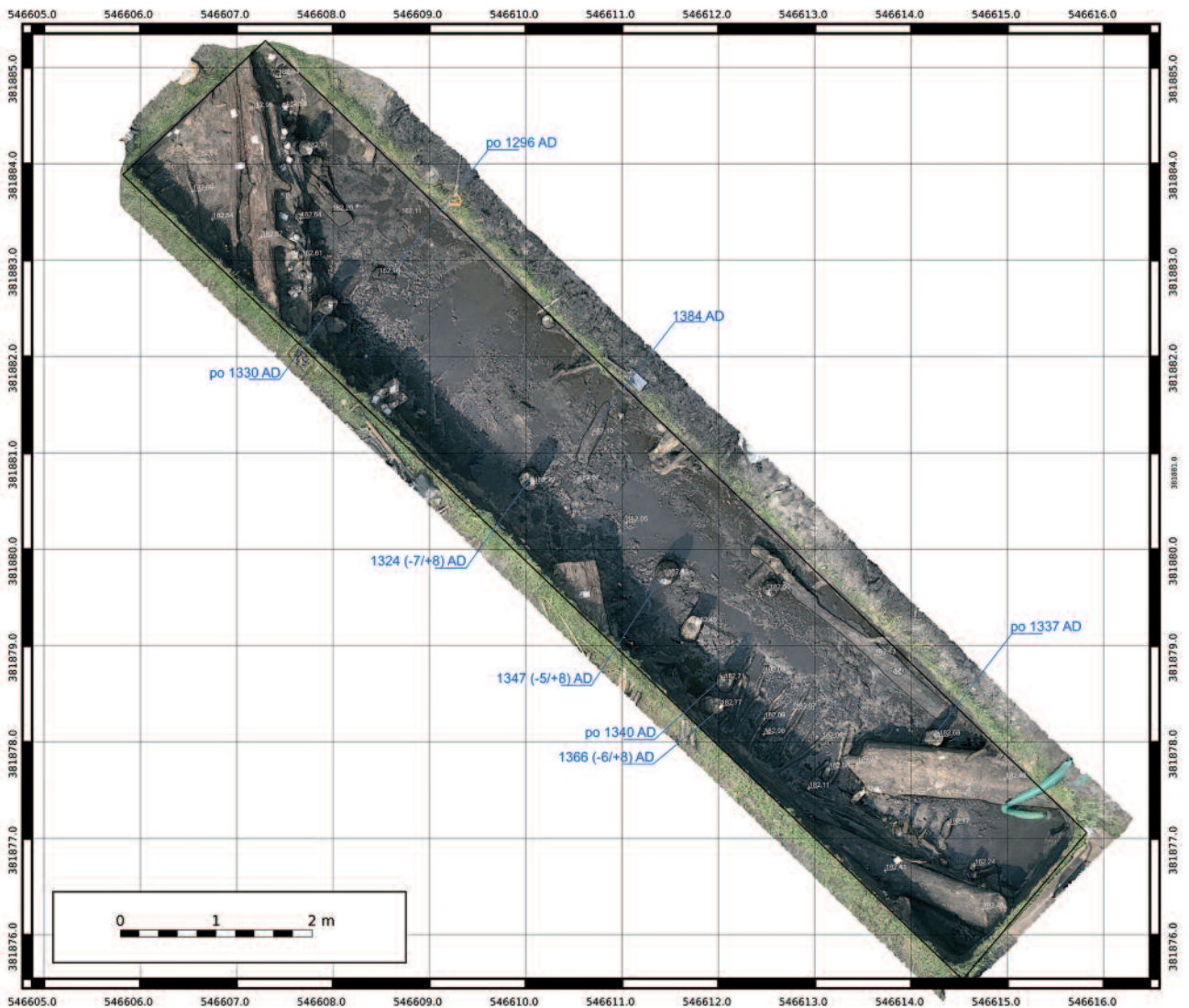
znajdowane były fragmenty elementów drewnianych, odnotowane także przez A. Chmielowską (1982: 164, ryc. 6), jednak nie wykazywały one żadnej regularności i nie miały charakteru konstrukcji. Jedynie niektóre odcinki mogły być wzmacniane pionowymi palami (co stwierdzono w wykopie 1; Ryc. 11:A). Analiza zdjęć lotniczych oraz wyników prospekcji elektrooporowej wykazała w zachodniej części tego wału obecność struktur, które z dużym prawdopodobieństwem można interpretować jako pozostałość grobli – drogi prowadzącej do wysuniętej nieco przed obwód obrony bramy. Wykonano tutaj dodatkowo profilowanie georadarowe, które potwierdziło istnienie tej konstrukcji (Ryc. 4).

Fosę 2 zarejestrowano w odczyszczonej ścianie rowu melioracyjnego, w odcinkach R1–R4. Miała ona szerokość 11 m i trapezowaty przekrój, analogiczny do fosy 1. Jej głębokość wynosiła około 0,5 m. W jej wypełniku zarejestrowano także analogiczne poziomy torfu, mułków organicznych i gytii. Plan fosy, słabo czytelny w terenie, można w pełni zrekonstruować na podstawie zobrazowań pomiarów

ALS, zdjęć lotniczych i wyników badań elektrooporowych (Ryc. 1–4, 12). Nie otaczała ona warowni dookoła, jak fosa 1. Zarejestrowano ją wyłącznie od południa, miała charakter odcinkowy i plan zbliżony do trzech boków trapezu oraz łączną długość około 94 m. Dla próbek pobranych z jej wypełnienia pozyskano dwie daty radiowęglowe: z warstwy spągowej (MKL-2967, 340 ± 50 BP) – zawierającą się w przedziale 1485–1634 AD (prawdopodobieństwo 68,2%) lub 1453–1645 AD (prawdopodobieństwo 95,4%), a z warstwy stropowej (MKL-2966, 80 ± 40 BP) – zawierającą się w przedziale 1696–1917 AD (z prawdopodobieństwem 68,2%) lub 1682–1937 AD (prawdopodobieństwo 95,4%). Może to wskazywać na uformowanie tej fosy w XV w. (zapewne w pierwszej połowie tego stulecia). Obecność kolejnej fosy zarejestrowano w przekroju rowu melioracyjnego także od północy, lecz miała ona niewielką szerokość, około 2,5 m, przy głębokości około 0,5 m i całkowicie odmiennym, nieckowatym przekroju. Dla próbki

pobranej z wypełnienia tej fosy uzyskano datę (MKL-2972, 550 ± 50 BP) zawierającą się po kalibracji w przedziale 1318–1428 AD (prawdopodobieństwo 68,2%) lub 1299–1441 AD (prawdopodobieństwo 95,4%).

Odmienny charakter miały relikty odkryte w wykopie 2, zlokalizowanym na wschód od grodziska, w obrębie subkopalnego paleokoryta (Ryc. 13, 14). Choć planowanym celem eksploracji wykopu było pozyskanie rdzeni osadów organicznych z wypełnienia paleokoryta dla rekonstrukcji paleośrodowiskowych, to niespodziewanie natrafiono w nim na relikty antropogeniczne. Były to drewniane konstrukcje złożone z pionowych pali, głównie brzoźowych i olszowych, i zaplecionych na nich mniejszych, poziomych gałęzi oraz z okazałych poziomych bel drewna. Tworzyły one układy, które interpretować można jako ślady wzmocnienia ścian zbiornika wodnego, założonego w paleokorycie. Z jednego z palików, wykonanego z jodły (*Albies alba*), uzyskano datę radiowęglową (MKL-3391, 360 ± 40 BP) za-

Ryc. 13. Rozprza, wykop 2/2015. Ortofotografia planu wykopu (wyk. J. Sikora)

Fig. 13. Rozprza, trench 2/2015. An orthophotograph of the plan of the trench.

wierającą się w przedziale 1465–1628 AD (prawdopodobieństwo 68,2%) lub 1450–1636 AD (prawdopodobieństwo 95,4%). Może to wskazywać, że zbiornik ten powstał między połową XV a połową XVII w. W jego dnie zarejestrowano wiązki łodyg lnu lub konopi, które mogą mieć związek z pierwotnym przeznaczeniem obiektu. Ponadto w dnie zbiornika oraz pierwotnego paleokoryta znajdowały się potężne pionowe pale dębowe o zachowanych długościach dochodzących do 2 m i średnicach do 20 cm, które najpewniej tworzyły podstawę dla mostu. Zdjęcia lotnicze i dane z pomiarów ALS pozwalają na lokalizowanie niewielkiego nasypu, zapewne grobli, który wiązał się z ową konstrukcją. Pozyskane z pali domniemanego mostu daty dendrochronologiczne można zamknąć w latach od „po 1275 AD” do „po 1367 AD” (oraz jedna data niepewna, z 1384 r. AD). Ich chronologia wskazuje, że powstał on najpewniej w trzeciej ćwierci XIV w., z wykorzystaniem wtórnie użytych, starszych elementów. W owym czasie koryto rzeczne było najpewniej jeszcze aktywne, czego dowodzą pojedyncze fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej, odkrywane w osadach odsypów meandrowych. Jakiś czas później, między połową XV a połową XVII w., gdy aktywność koryta wygasła, w powstałe starorzecza wkopano zbiornik, pełniący najpewniej funkcję moczdy. Po zakończeniu jego użytkowania, zbiornik został zasypany piaszczystymi i mułkowymi nawarstwieniami. Były one obficie nasycone fragmentami drewna, wśród których zarejestrowano elementy obrobione, ale także całe gałęzie i konary drzew. Ponadto w zasypisku zarejestrowano liczne zabytki, między innymi: fragmenty późnośredniowiecznej ceramiki naczyńowej, fragmenty skórzanej odzieży (głównie butów), liczne kości zwierzęce oraz aplikacje odzieży i pierścienie z metali kolorowych. Charakterystyka tego zbioru oraz samych nawarstwień sugeruje, że w znacznej części może to być zasypisko pochodzące z bogatego w ślady kulturowe stanowiska. Samo zasypisko powstało najprawdopodobniej w krótkim okresie lub wręcz w wyniku jednorazowego aktu, o czym świadczy znaczne nachylenie tworzących je warstw, a zwłaszcza elementów drewnianych występujących w nasypie.

Warto dodać, że relikty kolejnego moczdy zidentyfikowano w wykopie 5/2016 (SIKORA, KITTEL 2017a: 187–188, ryc. 4.89; KITTEL, SIKORA, WRONIECKI 2018). Znajdowało się ono w korycie rzeczonym zidentyfikowanym bezpośrednio na wschód i południowy wschód od ostańca terasy zajętego przez grodzisko. Seria dat radiowęglowych wykonanych dla próbek pobranych z wypełnienia koryta pozwoliła na ustalenie procesu jego zapewnienia, trwającego od okresu wczesnego średniowiecza (VII w.), aż po XIX–XX wiek (KITTEL, SIKORA, WRONIECKI 2018: 567, ryc. 7). Wydatowano także jeden z palików konstrukcji moczdy, wykonany z topoli (*Populus sp.*), który można odnieść do przedziału 1267–1381 AD (prawdopodobieństwo 68,2%) lub 1249–1392 AD (prawdopodobieństwo 95,4%) (MKL-3394, 700±40 BP). Wskazuje to na możliwość datowania jej na 2. połowę XIII–XIV w.

Dyskusja

Omówione sumarycznie wyniki badań, w powiązaniu z obserwacjami wcześniej poczynionymi na podstawie rozpoznania nieinwazyjnego, pozwalają na wyciągnięcie wniosków dotyczących zarówno przestrzennej struktury stanowiska, jak i jego chronologii. Kluczowym problemem jest tutaj kwestia początków warowni. Charakter zbioru ceramicznego pozyskanego z warstwy 273 całkowicie wyklucza, by można było odnosić ją do okresu pomiędzy VI a IX w., jak sugerowała to A. Chmielowska (1982: 186). Analiza pozyskanego w latach 2015 i 2016 materiału zabytkowego wskazuje zdecydowanie na 2. połowę X lub 1. połowę XI wieku. Z kolei uzyskana data radiowęglowa ma szeroki zakres, mieszcząc się w przedziale 659–962 AD (z prawdopodobieństwem 95,4%). Zatem albo datowano materiał rezydualny, co jest prawdopodobne, biorąc pod uwagę zakładaną genezę tego poziomu, albo też należy brać pod uwagę wspólny dla obu metod datowania okres początku 2. połowy X w., a ściślej – lat 60. tego stulecia. Charakter wczesnośredniowiecznego osadnictwa nie jest jasny, ale raczej wątpliwe jest, by wzniesiono tutaj gród. Duża miąższość wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej (j.s. 273) i takie jej cechy jak: istotna domieszka frakcji próchnicznej oraz makroskopowych szczątków roślinnych i kości zwierzęcych, znacznie podwyższona w stosunku do podłoża zawartość związków fosforu, fragmenty rozkruszonych żwirów, duża ilość fragmentów ceramiki, mogą wskazywać, że warstwa ta ma częściowo charakter nasypowy. Jest ona najpewniej efektem gromadzenia szczątków pochodzenia organicznego oraz nawarstwień zasobnych w związki próchniczne, w celu podwyższenia urodzajności obszaru (SIKORA I IN. w druku). Zabiegi takie opisywane są w rekonstrukcjach powstawania *dark earth* w Europie Zachodniej (DEVOS I IN. 2009; WIEDNER I IN. 2015). Najpewniej w Rozprze funkcjonowała osada (?), w skład której wchodził obszar poddawany intensywnym zabiegom agrotechnicznym, prowadzącym do utworzenia gleb ogrodowych, których pozostałością jest poziom *dark earth*. Ukształtowanie niewielkiego „wału” (j.s. 273a) na wschodniej krawędzi tej warstwy, w obrębie centralnej części grodziska, jest raczej efektem prac związanych z kolejną fazą osadniczą, kiedy uporządkowano teren i rozpoczęto formowanie nasypu wału.

Nie było to najstarsze wczesnośredniowieczne osadnictwo na tym terenie. Warstwa 274 jest świadectwem epizodu osadniczego, który może być odnoszony do samych początków wczesnego średniowiecza, a nawet okresu wędrówek ludów (datowanie radiowęglowe na przedział 433–770 AD z prawdopodobieństwem 95,4%). Charakter tego osadnictwa nie jest znany. Nie udało się pozyskać materiału ceramicznego z nim związanego, zaś pozostały materiał zabytkowy (pojedynczy przedmiot rogowy) jest zbyt mało charakterystyczny, by móc wyciągać jakiegokolwiek wnioski.

Ryc. 14. Rozprza, wykop 2/2015. Widok w kierunku zachodnim w trakcie prac wykopaliskowych (fot. P. Kittel).

Fig. 14. Rozprza, trench 2/2015. The view towards the west at the excavation works in progress.

Do wzniesienia pierwszej warowni doszło z pewnością znacznie później, niż wskazywałyby na to wydzielenia przez A. Chmielowską (1982: 186) tzw. druga faza rozwoju warowni, datowana na IX w. W świetle aktualnych analiz nastąpiło to znacznie później. Ustalenie bardziej precyzyjnej chronologii okazało się niemożliwe. Pozyskana

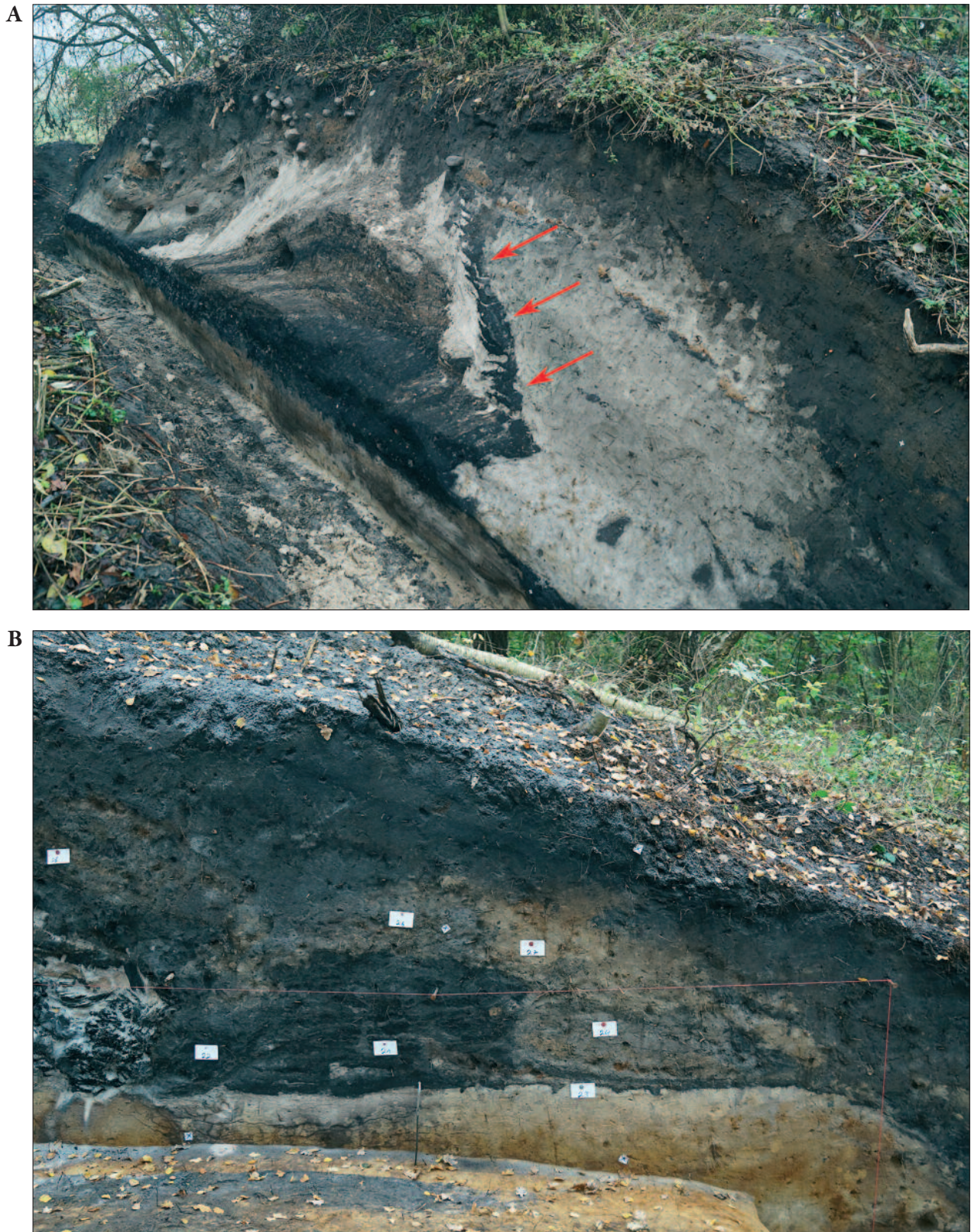
z nasypu wału data radiowęglowa zamyka się w przedziale 690–975 AD (prawdopodobieństwo 95,4%), jednak wyznacza ona *terminus post quem*, gdyż dotyczy fragmentu roślinnego, który mógł mieć w nasypie charakter redeponowany ze starszych kontekstów. Analiza nielicznego materiału ceramicznego pozwala na datowanie w przedziale

między schyłkiem X a początkami XII w. Warto jednak zauważyć, że w wypełniakach późnośredniowiecznej fosy zarejestrowano pewną ilość wtórnie użytych fragmentów drewna, datowanych dendrochronologicznie na XIII wiek, co jednoznacznie wskazuje na jakąś aktywność budowlaną w tym stuleciu. Dolną granicę chronologiczną stanowi koniec użytkowania osady z *dark earth*, co zapewne nastąpiło około schyłku X lub w początkach XI w., górną zaś – budowa późnośredniowiecznej warowni w latach 30. XIV w. Bardziej precyzyjne datowanie mogą przynieść tylko dalsze badania. Wystawiony wówczas wał różnił się od konstrukcji typowych dla budownictwa zachodniosłowiańskiego w tym okresie i w niczym nie przypominał wałów zarejestrowanych na innych środkowopolskich grodziskach. Był to piaszczysty nasyp, licowany od zewnątrz i najpewniej także od wewnątrz grodu kostkami darni, które nie brakowało w krajobrazie dna doliny Łuciąży, intensywnie użytkowanym we wcześniejszej fazie osadniczej (**Ryc. 15:A**). Nie można wykluczyć istnienia na szczycie tego piaszczystego wału drewnianych lub plecionkowych konstrukcji, wypełnionych piaskiem i obmazanych gliną. Efektem ich destrukcji są najprawdopodobniej piaszczyste warstwy stokowe oraz poziomy brył obmazywanej polepy. Znaczna skala destrukcji wału oraz rozwój poziomu próchnicznego w stropie warstw stokowych może stanowić geologiczny zapis dłuższego okresu porzucenia obiektu. Nie jest nam znany przykład użycia podobnej konstrukcji dla wczesnośredniowiecznych wałów z obszaru Polski, choć nie można wykluczyć, że wynika to z problemów z ich identyfikacją. Wykorzystanie kostek darni w budownictwie wczesnośredniowiecznym jest charakterystyczne dla obszarów Skandynawii, zwłaszcza Danii, niektórych rejonów Norwegii, Wysp Owczych, Islandii i Grenlandii (por. SIKORA I IN. w druku). Służyły one głównie do wznoszenia ścian domostw. Zastosowanie ich w budownictwie obronnym znane jest z Danii (np. zamek Ulfsborg niedaleko Ribe, wzniesiony w 1147/1148 AD, por. SØVSO 2014) i północnych Niemiec (**Ryc. 15:B**), gdzie były powszechnie wykorzystywane do budowy warowni na terenach osadnictwa saskiego (AHRENS, MATTHIES 1983; LEMM 2013; BRANDT, SCHNEEWEIß 2017). Z terenów osadnictwa słowiańskiego znane są przypadki użycia kostek darni na grodzisku Scharstorf (Szlezwik-Holsztyn, Niemcy; por. STRUVE 1975), czy w tzw. grodzie A w Mecklenburgu (Meklemburgia-Pomorze Przednie, Niemcy, por. DONAT 1984). Wykorzystanie tego materiału w Rozprzy było jednak zapewne lokalną inwencją, wynikającą z ograniczonych możliwości pozyskania dobrej jakości surowca drewnianego. Dowodzi to pośrednio znacznego stopnia zagospodarowania i odlesienia okolic Rozprzy w tym okresie.

Wbrew sugestiom A. Chmielowskiej (1966: 252–254; 1982: 161–164) nie jesteśmy obecnie w stanie zrekonstruować rozległości tego wczesnośredniowiecznego założenia, choć można ostrożnie sugerować, że jego śladem może być podłużne zagłębienie czytelne w zobrazowaniach danych z pomiarów ALS (**Ryc. 1, 12**). Ma ono szerokość

około 6 m i tworzy zarys owalu o wymiarach ok. 60×160 m. Obiekt ten nie ma charakterystyki typowej dla subkopalnych koryt rzecznych i może być śladem fosy wczesnośredniowiecznej warowni. Potwierdzenie tej sugestii wymaga jednak dalszych badań. Niewątpliwie konstrukcje tzw. przedwała, które A. Chmielowska łączyła początkowo z IX w. (CHMIELOWSKA 1966: 253–254), później zaś z XI–XIII w. (CHMIELOWSKA 1982: 161–163), jak i związana z nimi szeroka fosa, powstały dopiero w XIV w. (około 1330 r.). Dowodzą tego datowania bezwzględne: dendrochronologiczne i radiowęglowe oraz klasyczne analizy archeologiczne. Przeprowadzone wówczas rozległe prace ziemne, które doprowadziły do przekształcenia pierwotnej pierścieniowej warowni w rezydencję na kopcu, nawiązującą do obiektów ogólnoeuropejskiego typu *motte*, niemal całkowicie zatarły wcześniejsze założenie. Szczególnie niszczące musiało być wykopanie okazałych, szerokich fos. Możemy oczywiście przyjąć, że XIV-wieczni budowniczowie kierowali się elementarną ekonomią podejmowanego wysiłku i nie niwelowali np. nasypów wałów po to, by w ich miejscu wykopać fosy otaczające nasyp nowo powstałego *motte*. Z drugiej jednak strony zakładać można, że mas ziemi, potrzebnych na usypanie stożka oraz zewnętrznego wału, nie transportowano z odległych miejsc, a pozbawione drewnianych konstrukcji, piaszczyste wały nie były szczególnie trudne do zniwelowania.

Informacjami wystarczającymi do wiarygodnej rekonstrukcji układu przestrzennego warowni w Rozprzy dysponujemy dopiero dla obiektu późnośredniowiecznego, tj. powstałego w I. połowie XIV w., a w świetle uzyskanych datowań dendrochronologicznych – około 1330 r. (**Ryc. 12, 16**). Nasyp kopca, na którym znajdowała się drewniana konstrukcja dworu, być może o formie wieżowej, oparto, przynajmniej w jego wschodniej partii, na destrukcjach starszego wczesnośredniowiecznego wału grodu. Możliwe, że doszło wówczas do skrócenia obwodu obronnego i zredukowania pierwotnej powierzchni założenia. Nasyp osiągnął w każdym razie rozmiary u podstawy około 33×39 m. Otaczała go fosa o szerokości od 17 do 21 m i głębokości dochodzącej do około 1,5 m. Wewnętrzny stok fosy wzmacniała drewniana konstrukcja przedwała, licowanego podwójną dębową palisadą. Zewnętrzny stok fosy na niektórych odcinkach (na pewno od wschodu) także wzmocniono pionowymi palami. Za fosą znajdował się niewysoki wał ziemny, w którym od zachodu zlokalizowana była brama o nieznanym, zapewne drewnianej konstrukcji, do której prowadziła droga pomieszczona na nasypie. Od południa do wału przylegała trapezowata platforma o powierzchni 520 m², na której najpewniej wzniesiono zabudowę. Była ona zapewne otoczona kolejnym, niewysokim wałem, którego śladem są strefy podwyższonego oporu, rejestrowane podczas badań elektrooporowych. Za ową platformą znajdowała się druga, odcinkowa fosa, o szerokości do 11 m i głębokości około 0,5 m. Wykopano ją najpewniej w kolejnej fazie funkcjonowania założenia, już w XV w. Obie fosy były mokre, zasilane wodami gruntowymi, a także wodami

Ryc. 15. (A) Rozprza, północna ściana wykopu 1/1963: dachówkowato ułożone relikty interpretowane jako oblicowanie z kostek darni, zaznaczone strzałkami. (B) Hollenstedt, Lkr. Hamburg: fragmenty ściany wykopu badawczego z 2014 r. z widoczną konstrukcją wału z darni (fot. J. Sikora).

Fig. 15. (A) Rozprza, the northern wall of trench 1/1963: the relics arranged in a roof-tile-like fashion, interpreted as a facing made of turf bricks are marked with arrows. (B) Hollenstedt, Lkr. Hamburg: the fragment of the wall of the excavation trench from 2014 with the visible rampart made of turf.

rzecznymi (KITTEL I IN. 2018). Poza fosą, od południa i wschodu, na wyniesionym terenie ostańca terasowego, być może wzmocnionym dalszymi wałami ziemnymi, a miejscami – z pewnością ogrodzeniem drewnianym, którego ślady zidentyfikowała A. Chmielowska (1982: 165, ryc. 7) w wykopie I na wyróżnianym przez nią stanowisku 2, znajdowały się zapewne dalsze obiekty i elementy zabudowy. Stanowiły one najpewniej gospodarcze zaplecze rezydencji, realizując przy tym schemat założenia typu *motte-and-bailey*.

Tak rekonstruowana późnośredniowieczna rezydencja zajmowała powierzchnię około 1,3 ha, stanowiąc zespół niezwykle rozbudowany. Znaczna część późnośredniowiecznych rezydencji na kopcu, jakie spotykamy w Polsce Centralnej i szerzej w Wielkopolsce, ograniczała się do kopca o średnicy od 30 do 60 m, niekiedy otoczonego fosą lub wałem, zajmując obszar nie przekraczający 0,5 ha (por. MARCINIAK-KAJZER 2011: 52–72). Znacznie większe mogły być rezydencje, do których wznoszenia, tak jak w Rozprzy, wykorzystano starsze obiekty pierścieniowate. Z sytuacją taką mamy do czynienia w starszym, książęcym założeniu w mazowieckim Błoniu-Rokitnie, gdzie stożkowy nasyp wzniesiono na linii wału (KIERSNOWSKA 1971), uzyskując wielocłonowy zespół, także o powierzchni około 1,3 ha. Podobne rozmiary miała – przebudowana z pierścieniowatego grodu kasztelańskiego w Spycimierzu – warownia, której właścicielem mógł być Paweł Ogon, starosta, później zaś kasztelan łęczycki (BIENIAK, SZYMCHAKOWA 1985), względnie arcybiskup Jarosław Bogoria Skotnicki. Okoliczności budowy tego założenia wymagają dalszych badań, bez wątpienia jednak obaj potencjalni właściciele obiektu byli przedstawicielami elity politycznej i społecznej Królestwa Polskiego. Wznosząc kopolasty nasyp o średnicy około 64 m, stanowiący podstawę wieżowej rezydencji, w północno-zachodniej części starszego obwodu obronnego uzyskano dwuczłonowe założenie typu *motte-and-bailey*. Wydaje się, że przynajmniej część rezydencji wznoszonych od razu w typie *motte* mogła posiadać rozbudowane, a niekiedy także obwarowane zaplecza rezydencjonalno-gospodarcze, jednak problematyka ta wymaga dalszych badań terenowych (por. SIKORA, KITTEL 2017b). Powiększone w XV w. i znaczące rozmiarami założenie w Rozprzy dobrze odzwierciedlało pozycję rodu Nagodziców-Jelitzczyków, którzy byli jego fundatorami (POTKAŃSKI 1924; S.M. ZAJĄCZKOWSKI 1961; SIKORA I IN. w druku).

Warownia stanowiła najpewniej centrum większego kompleksu, komunikując się z obszarem miasta, lokowanego także w XIV w., oraz osady znajdującej się w rejonie dzisiejszego tartaku, za pomocą grobli, której ślady udało się zidentyfikować. Na wschód od grodziska, w tym samym mniej więcej czasie założono w obrębie koryta rzecznej lub starorzecza sztuczny zbiornik, pełniący najpewniej funkcję moczdy. We wschodniej części założenia znajdowała się kolejna grobla oraz przeprawa mostowa przez rzekę, prowadząca dalej na wschód ku Łochyńsku i Lubieniowi.

A. Chmielowska (1982: 193) umieszczała kres

funkcjonowania obiektu w 2. połowie XIV w., jednak obecnie możemy je umieszczać około połowy XV stulecia. Odkrycie drewnianego elementu w rejonie przedwała późnośredniowiecznej twierdzy, datowanego na 1581 rok, sugeruje, że jakaś aktywność budowlana mogła tu zaistnieć także w XVI w. Warto jednak przypomnieć, że w *Liber Beneficiorum* Jana Łaskiego wspomniana jest łąka, *quot iacet in Grodzysko penes oppidum versus orientem* (*LIBER BENEFICIORUM...*: 191). Zwięzły opis położenia (na wschód od miasta) sugeruje, że może chodzić właśnie o opisywany obiekt. Użycie zaś nazwy „grodzisko” i określenia „łąka” wskazuje na fakt, iż już w pierwszej tercji XVI w. był to obiekt opuszczony. Fakt ten poświadczają także wyniki analiz paleoekologicznych i radiowęglowych wypełnienia fosy, która w owym czasie ulegała procesowi stopniowego zatorfienia (KITTEL I IN. 2018). Być może więc wbcie ukośnych słupów w roku 1576 w podstawę nasypu kopca w Rozprzy wiązać należy z jakimś epizodem ostatecznie niezrealizowanego lub efemerycznego planu przywrócenia obiektowi funkcji obronnej (?).

Podsumowanie

Wyniki badań w Rozprzy to kolejny przykład weryfikacji badań milenijnych, który dowodzi, że przy ewaluacji osiągnięć badaczy tego okresu konieczna jest ostrożność i krytycyzm. Wpisują się one w szerszy kontekst nowszych badań, w których udało się negatywnie zweryfikować obserwacje i interpretacje zaprezentowane w latach 60. XX w.

Korekty wymagała już na etapie terenowym charakterystyka odsłanianych nawarstwień i interpretacja warunków ich powstawania. Kluczowe było tutaj w pełni interdyscyplinarne podejście, w którym ściśle współpracowali ze sobą specjaliści z zakresu tradycyjnych metod archeologicznych, geofizyki oraz archeologii środowiskowej. Przy czym nie chodzi wyłącznie o nazbyt częstą praktykę zlecenia przez archeologa wykonania analiz zewnętrznym specjalistom. W Rozprzy, dzięki ścisłej współpracy interdyscyplinarnej, analizy nawarstwień archeologicznych z wykorzystaniem warsztatu specjalistów nauk o Ziemi dokonywano bezpośrednio na stanowisku. Dzięki właściwej interpretacji odkrytych struktur w rozpoznanym już archeologicznie obiekcie odkryto nową, nie zidentyfikowaną wcześniej, konstrukcję wału. Zreinterpretowane zostało także rozwarstwienie fazowe rozwoju obiektu – obecnie dostrzegamy w nim relikty dwóch głównych poziomów chronologicznych funkcjonowania grodu.

Zasadnicze znaczenie mają ustalenia dotyczące korekty okresu funkcjonowania obiektu. Niedawno opublikowane wyniki szerokopłaszczyznowych prac, podjętych w Tumie pod Łęczycą przez badaczy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, przyniosły istotną zmianę chronologii tego ważnego ośrodka. Dzięki szerokiej zastosowaniu metod: dendrochronologicznej i radiowęglowej, do lamusa możemy odłożyć starsze przypuszczenia,

Ryc. 16. Rozprza. Próba rekonstrukcji artystycznej założenia *motte-and-bailey* (rys. J. Sikora).

Fig. 16. Rozprza. Attempt at an artistic reconstruction of the *motte-and-bailey* complex.

które lokowały powstanie grodu w VI w., a nawet wcześniej (NADOLSKI 1952: 174; 1989: 9–11). Obiekt powstał bowiem najpewniej w końcu VIII stulecia (STASIAK, TROJAN 2014: 65–66).

Korekta chronologii, konieczna w przypadku Rozprzy, jest jeszcze bardziej drastyczna. Dostępne dane nie pozwalają datować wczesnośredniowiecznego osadnictwa w tym miejscu wcześniej niż na drugą połowę X w. Powstanie obiektu obronnego nastąpiło zapewne jeszcze później, być może już w XI stuleciu. Nasza wiedza na temat tego ośrodka, który bardzo wcześnie wymieniają źródła pisane, jest jednak znikoma. XIV-wieczne inwestycje Nagodzciców-Jelitczyków w znacznej mierze zatarły relikty starszego obiektu. Rozpoczynając badania, za sugestiami milenijnych badaczy poszukiwaliśmy przedpaństwowego założenia, ostatecznie jednak rozpoznaliśmy przede wszystkim okazałą, późnośredniowieczną rezydencję rycerską.

Uzyskane wyniki wskazują, że po ponad pół wieku konieczny jest powrót z terenowymi badaniami archeologicznymi na obiekty rozpoznane w ramach akcji milenijnej. Dysponujemy dziś bowiem bagażem doświadczeń badawczych większym niż archeolodzy prowadzący pionierskie prace w okresie milenijnym, ale przede wszystkim – znacznie szerszym repertuarem metod: szerokopłaszczyznową prospekcją nieinwazyjną, w tym teledetekcyjną i geofizyczną, oraz metodami wykorzystującymi osiągnięcia szeroko pojętych nauk przyrodniczych, a także znacznie doskonalszymi technikami dokumentacji cyfrowej. Pozwalają one na znaczącą rewizję starszych ustaleń. W działaniach tych

nie należy jednak zakładać, że pozyskane nowe dane będą mieć charakter ostateczny. Mając na względzie rozwój metod badawczych w ostatnim półwieczu i perspektywy na przyszłość, należy pozostawić możliwość weryfikacji własnych ustaleń kolejnym generacjom badaczy.

Podziękowania

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/11/B/HS3/03785. Badania nieinwazyjne wykonano częściowo w ramach priorytetu „Ochrona zabytków archeologicznych”, dofinansowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, zadanie: „Badania nieinwazyjne osadnictwa grodowego Polski Centralnej” (01619/13) w 2013 r.

Dr Jerzy Sikora
Instytut Archeologii
Uniwersytet Łódzki
jerzy.sikora@uni.lodz.pl

Dr hab. prof. UŁ Piotr Kittel
Katedra Geomorfologii i Paleogeografii
Uniwersytet Łódzki
piotr.kittel@geo.uni.lodz.pl

Mgr Piotr Wroniecki
piotr.wroniecki@gmail.com

Bibliografia

Źródła

- KODEKS... *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, I. Zakrzewski (wyd.), Poznań 1877.
- LIBER BENEFICIORUM... *Jana łaskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa, legata urodzonego Liber Beneficiorum archidiecezyji gnieźnieńskiej*, t. II, J. Łukowski (wyd.), Gniezno 1881.

Literatura

- AHRENS C., MATTHIES E.
1983 *Zur Befestigung der Alten Burg bei Hollenstedt*, „Hammaburg NF” 5 (1978–1980), 149–161.
- ANDRZEJEWSKI A., SIKORA J.
2017 (red.), *Grodziska wczesnośredniowieczne Polski Centralnej. Archeologiczne badania nieinwazyjne z lat 2013–2016*, Łódź: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Oddział w Łodzi, Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- BIENIAK J., SZYMCZAKOWA A.
1985 *Urzędnicy łączący, sieradzcy i wieluńscy XIII–XIV wieku. Spisy*, Wrocław.
- BRANDT J., SCHNEEWEIß J.
2017 *Ein neuer Blick auf die „Alte Burg“ von Hollenstedt im Lichte aktueller Untersuchungen*, „Hammaburg NF” 17, 71–142.
- CHMIEŁOWSKA A.
1966 *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Rozprzy*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 13, 249–265.
1982 *Rozprza we wczesnym i późnym średniowieczu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 160–205.
- CHMIEŁOWSKA A., MAROSIK P.
1989 *Wczesnośredniowieczne budownictwo obronne między Prosną a Pilicą*, Warszawa – Łódź.
- DAVID A., LINFORD N., LINFORD P.
2008 *Geophysical Survey in Archaeological Field Evaluation*, Swindon (wyd. 2).
- DEVOS Y. I IN.
2009 Y. Devos, L. Vrydaghs, A. Degraeve, K. Fechner, *An Archaeopedological and Phytolitarian Study of the “Dark Earth” on the Site of Rue de Dinant (Brussels, Belgium)*, „CATENA” 78 (3), 270–284.
- DOBOSZ J.
2002 *Monarchia i możni wobec kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań.
- DONAT P.
1984 *Die Mecklenburg, eine Hauptburg der Obodriten*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 37, Berlin.
- GOŹDZIK J.
1982 *Środowisko przyrodnicze osadnictwa średniowiecznego okolic Rozprzy*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 138–151.
- HARRIS E.C.
1989 *Zasady stratygrafii archeologicznej*, (tłum.) Z. Kobyliński, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria B, Warszawa.
- KAMIŃSKA J.
1953 *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*, Łódź.
1971 *Grody Polski Środkowej w organizacji wczesnopanstwowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 18, 41–74.

KIERSNOWSKA T.

1971 *Trzynastowieczna siedziba książęca w Błoniu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XIX/3, 447–462.

KITTEL P., SIKORA J., WRONIECKI P.

2015 *The Morphology of the Luciąża River Valley Floor in the Vicinity of the Rozprza Medieval Ring-Fort in Light of Geophysical Survey*, „Bulletin of Geography. Physical Geography Series” 8, 95–106.

2018 *A Late Medieval Motte-and-Bailey Settlement in a Lowland River Valley Landscape of Central Poland*, „Geoarchaeology – An International Journal” 33 (5), 558–578.

KITTEL P. I IN.

2018 P. Kittel, J. Sikora, O. Antczak, S.J. Brooks, S. Elias, M. Krąpiec, T.P. Luoto, R.K. Borówka, D. Okupny, D. Pawłowski, M. Płóciennik, M. Rzdokiewicz, R. Stachowicz-Rybka, A. Wacnik, *The Palaeoecological Development of the Late Medieval Moat – Multiproxy Research at Rozprza, Central Poland*, „Quaternary International” 482, 131–156.

KOTOWICZ P.,

2014 *Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł*, Rzeszów.

KURNATOWSKA Z.

1997 *Czy Millenium było „tragedią polskiej archeologii”?*, (w:) M. Głosek (red.), *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin*, Łódź, 147–156.

2000 *Badania nad początkami społeczeństwa wczesnopolskiego*, (w:) M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski (red.), *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu. Materiały z konferencji „Dorobek polskiej archeologii i prehistorii ostatniego półwiecza” w Puszczykowie koło Poznania (27–30 października 1997r.)*, Prace Komisji Archeologicznej 20, Poznań, 381–412.

LALIK T.

1967 *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku*, „Studia z dziejów Osadnictwa” 5, 5–51.

LEMM T.

2013 *Die frühmittelalterlichen Ringwälle im westlichen und mittleren Holstein*, Schriften des Archäologischen Landesmuseums 11, Schleswig.

MARCINIAK-KAJZER A.

2011 *Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny*, Łódź.

NADOLSKI A.

1952 *Prace wykopaliskowe na grodzisku w Tumie pod Łęczycą w latach 1948–49*, „Studia wczesnośredniowieczne” I, 171–189.

1966 *Badania nad wczesnośredniowieczną Łęczycą w latach 1948–1959. Organizacja, problematyka, metody*, (w:) A. Abramowicz, A. Nadolski, T. Poklewski, J. Wieczorek, *Łęczycza wczesnośredniowieczna*, t. I: *Dokumentacja kartograficzna*, Polskie Badania Archeologiczne 14, Wrocław – Warszawa – Kraków, 13–22.

1989 *Stratygrafia i chronologia*, (w:) A. Abramowicz, A. Nadolski, T. Poklewski, J. Wieczorek, *Łęczycza wczesnośredniowieczna*, t. II, Polskie Badania Archeologiczne 27, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 100–112.

PIEKALSKI J.

1999 *Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast*, Wrocław.

POTKAŃSKI K.

1924 *Ród Nagodźców*, (w:) St. Bystron i in. (oprac.), *Pisma pośmiertne Karola Potkańskiego*, t. II, Kraków, 209–239.

ROSIN R.

1970 *Rozwój polityczno-terytorialny Łęczyckiego, Sieradzkiego i Wieluńskiego (do przełomu XIV i XV w.)*, „Rocznik Łódzki” XIV (XVII), 277–304.

- SIKORA J.
 2005 *Ziemie Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, tom 2: *Katalog i ilustracje*, Łódź (maszynopis rozprawy doktorskiej na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego).
 2009 *Ziemie Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Łódź.
- SIKORA J., KITTEL P.
 2017a *Wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2015–2016*, (w:) A. Andrzejewski, J. Sikora (red.), *Grodziska wczesnośredniowieczne Polski Centralnej. Archeologiczne badania nieinwazyjne z lat 2013–2016*, Łódź, 176–192.
 2017b *Problem nieco zapomniany? Zaplecza rezydencji rycerskich typu motte*, (w:) A. Rózański (red.), *Gemma Gemmarum. Studia dedykowane Profesor Hannie Kóćce-Krenz. Część pierwsza*, Poznań, 561–589.
 2018 *Closing a Gap with a Simple Toy: How the Use of the Tablet Affected the Documentation Workflow during the Excavations of the Rozprza Ring-Fort (Central Poland)*, (w:) M. Matsumoto, E. Uleberg (red.), *CAA2016: Oceans of Data. Proceedings of the 44th Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*, Oxford, 197–205.
- SIKORA J., KITTEL P., WRONIECKI P.,
 2015a *Nieinwazyjne badania grodzisk wczesnośredniowiecznych Polski Centralnej i ich zaplecza osadniczego: Chelmo, Rękoraj, Rozprza, Stare Skoszewy, Szydłów*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 46 (2012–2015), 257–300.
 2015b *From a Point on the Map to a Shape in the Landscape. Non-Invasive Verification of Medieval Ring-Forts in Central Poland: Rozprza Case Study*, „Archaeologia Polona” LIII, 510–514.
 2017 *Rozprza*, (w:) A. Andrzejewski, J. Sikora (red.), *Grodziska wczesnośredniowieczne Polski Centralnej. Archeologiczne badania nieinwazyjne z lat 2013–2016*, Łódź, 159–176.
- SIKORA J. I IN.
 w druku J. Sikora, P. Kittel, M. Frączek, Z. Głąb, A. Golyeva, A. Mueller-Bieniek, J. Schneeweiß, Z. Tomczyńska, K. Wasylkowa, K. Wiedner, *A Palaeoenvironmental Reconstruction of the Rampart Construction of the Medieval Ring-Fort in Rozprza, Central Poland*, „Archaeological and Anthropological Sciences” (DOI:10.1007/s12520-018-0753-0).
- SØVSTØ M.
 2014 *Riber Ulf's borg*, „Arkaeologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig” 15, 191–203
- STASIAK W., TROJAN M.
 2014 *Gród łączycycki w okresie przedpiastowskim (Faza I, koniec VIII – koniec X wieku)*, (w:) R. Grygiel, T. Jurek (red.), *Początki Łęczycy*, tom II: *Archeologia o początkach Łęczycy*, Łódź, 65–76.
- STRUVE K.W.
 1975 *Ziel und Ergebnisse von Untersuchungen auf drei slawischen Burgwällen Ostholsteins*, (w:) K. Böhner (red.), *Ausgrabungen in Deutschland gefordert von der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1950–1975*, t. 3: *Frühmittelalter II. Archäologie und Naturwissenschaften. Katalog, Karten und Modelle*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Monographien 3, Mainz, 98–122.
- URBAŃCZYK P.
 2015 *Zanim Polska została Polską*, Toruń.
- WIEDNER K. I IN.
 2015 K. Wiedner, J. Schneeweiß, M.A. Dippold, B. Glaser, *Anthropogenic Dark Earth in Northern Germany – The Nordic Analogue to terra preta de Índio in Amazonia*, „CATENA” 132, 114–125.
- ZAJĄCZKOWSKI S.
 1951 *Studia nad terytorialnym formowaniem ziemi łączycyckiej i sieradzkiej*, Łódź.
- ZAJĄCZKOWSKI S.M.
 1961 *Uwagi nad najdawniejszymi dziejami Rozprzy*, „Rocznik Łódzki” V, 197–202.
- ZAJĄCZKOWSKI S., ZAJĄCZKOWSKI S.M.
 1970 *Materiały do Słownika geograficzno-historycznego dawnych Ziemi Łęczycyckiej i Sieradzkiej do 1400 roku, cz. II (Nacki – Żywocin oraz Dodatek i Uzupelnienia)*, Łódź.

JERZY SIKORA, PIOTR KITTEL, PIOTR WRONIECKI

IN SEARCH OF A MILLENNIAL MIRAGE. NEW INVESTIGATION OF THE STRONGHOLD IN ROZPRZA (PIOTRKÓW DISTRICT, ŁÓDZKIE VOIVODESHIP)

The early medieval settlement in Rozprza, situated in the Łuciąża river valley floor, was an object of archaeological interest from the beginning of the 20th cent. In 1953, Janina Kamińska recognized the Rozprza earthworks as remnants of a motte type fortification. Between 1963–1964 and 1966, Aldona Chmielowska conducted broader archaeological excavations, within the frame of the so-called ‘millennial’ programme of archaeological and historical research, whose aim was to celebrate the 1000th anniversary of the Polish state (and by coincidence the 900th anniversary of the first historical mention of Rozprza, originating from the so-called ‘Mogilno Falsification’). The results of these studies fit well with the paradigms and research objectives of the ‘millennial’ period, along with its strong and weak sides.

As a result of these studies, the oldest phase of the Rozprza earthworks, the early medieval ring-fort, was dated to between the 6th and 9th cent. According to Chmielowska, in the 9th cent. and later during the Piast Monarchy (10th–11th cent.) it was transformed – its ramparts were enlarged. In the 13th cent., the structure was converted into a motte type residence.

In 2013, a large-scale non-invasive research project took place in Rozprza and was related to a study of early medieval strongholds in Central Poland. Its promising results led to the commissioning of a further project in 2015–2016 which concentrated not only on the archaeological investigation of the ring-fort, but also on a comprehensive survey of its natural environment and subsequent reconstruction of its past transformations. The study methods included aerial prospection, continuation of geophysical surveys, and four archaeological trenches. Archival trenches (trench 1/1963) were re-excavated in order to document rampart cross-sections with newer techniques (including digital photogrammetry). Also the documentation of the cross-section through the whole site was conducted in a drainage ditch. The research program also made extensive use of radiocarbon dating and dendrochronology.

The collected data allowed for a significant modification of the results of the older studies from the 1960s. The relics considered to be remnants of the oldest phase of

the defensive structure consist of a rich settlement layer of the so-called ‘dark earth’ type and are not associated with the defensive structures. Also their chronology, previously linked to the 6th–9th cent., required adjustments. At present, it should be related to the second half of the 10th cent. The oldest defensive feature was built in the period between the end of the 10th cent. (or even in the early 11th cent.) and the end of the 13th cent. Closer determination of its dating is impossible on the present state of research. A rampart from this period was identified, built in an unusual construction without the use of timber. It was reinforced with cubic pieces of turf or sod. At some point, it was abandoned and transformed as late as the 1330s into a motte type residence, overbuilding an older rampart with a mound measuring 33×39 m, at the top of which stood a residential wooden tower. An imposing moat surrounded this structure, dug to the width of 17–21 m and depth of 1.5 m, behind which stood a low earthen embankment. Another moat was identified from the south with the width of 17 m and depth of circa 0.5 m. It was built later, most probably in the first half of the 15th cent. It separated the courtyard area and was probably of some utility function. East from the stronghold a timber bridge was built over the river channel. It was dendrochronologically dated to the beginnings of the second half of the 14th cent. Later, between the 15th and the 17th cent. an artificial water reservoir, reinforced with wood was located in the same place of already non-active river channel. It served as a site for production of flax.

The obtained results show significant differences in relation to the findings of archaeological investigations from the 1960s. The collected dataset indicates a need for a substantial correction of the chronology of the features. It also corrects a number of details relating to the construction of defensive features and the character of the structures. These discrepancies between the old and the new datasets may be due primarily to the significant technical and methodological progress that has taken place during the past 50 years and implies that it is necessary to verify the findings of older research projects, especially those related to the millennial period.